Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

studijní program: Geografie

studijní obor: Geografie a kartografie

Štěpán Strnadel

MÍSTNÍ POTRAVINY A TRVALE UDRŽITELNÉ ZEMĚDĚLSTVÍ

PŘÍKLAD KOMUNITOU PODPOROVANÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ

LOCAL FOOD AND SUSTAINABLE AGRICULTURE

THE EXAMPLE OF COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE

Bakalářská práce

Praha: 2013

Vedoucí práce: RNDr. Vít Jančák, PhD.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 19. srpna 2013

Podpis:

Poděkování

Rád bych poděkoval svému školiteli RNDr. Vítu Jančákovi, PhD., za vedení mé bakalářské práce, jeho čas a cenné rady, které mi poskytl během konzultací. Děkuji farmářům – respondentům výzkumu za jejich ochotu a příjemnou spolupráci, své rodině a všem, kteří mě podporovali.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá konceptem komunitou podporovaného zemědělství, který je specifickou formou lokální potravinové sítě. V teoretické rovině je koncept zasazen do širších souvislostí vývoje zemědělství, zemědělsko-potravinového systému a jeho globalizace, trvale udržitelného zemědělství a lokálních potravinových sítí. Kritická rešerše se dále zaměřuje na zhodnocení přínosů lokálních potravinových sítí uváděných v odborné literatuře. Nejčastěji zmiňované přínosy lokálních potravinových sítí lze zařadit do oblasti životního prostředí; potravinové bezpečnosti; zdraví obyvatel a kvality potravin; a ekonomického a regionálního rozvoje. V praktické části byl metodou strukturovaných rozhovorů proveden kvalitativní výzkum, jehož předmětem byli vybraní ekologičtí zemědělci zapojení do komunitou podporovaného zemědělství. Cílem výzkumu bylo stanovení charakteristik projektů komunitou podporovaného zemědělství z pohledu zapojených zemědělců a jimi uváděných přínosů spojených s touto formou distribuce. Ve srovnání s ostatními formami distribuce jsou přínosy komunitou podporovaného zemědělství dle dotazovaných zemědělců jistota odbytu, finanční částka na sezónu předem a vyšší míra osobního kontaktu se spotřebiteli.

klíčová slova: komunitou podporované zemědělství, lokální potraviny, průmyslové zemědělství, trvale udržitelné zemědělství, globalizace, lokální potravinové sítě, Česko

Abstract

This bachelor thesis is focused on the community supported agriculture concept, which is a specific form of local food network. In the theoretical part of the work, the concept is set in the context of agriculture and agri-food system evolution, globalization of food production and consumption, sustainable agriculture and local food networks. Further interest is focused on evaluation of the benefits of local food networks which are mentioned in literature. The positive impacts of local food networks most frequently mentioned are classified in the environmental area, food security, health and food quality as well as economical and regional development. The practical part of the thesis is based on qualitative research, where structured interviews method was used. The interviews were made with selected organic farmers – members of community supported agriculture. The aim of the research is to explore the characteristics of concrete community supported agriculture projects from ivolved farmers' perspective and the benefits gained by participation in community supported agriculture. In comparison with other distribution channels, questioned farmers are mentioning the following benefits: secured sales, financial support in the beginning of season and stronger relation with consumers.

key words: community supported agriculture, food, industrial agriculture, sustainable agriculture, globalization, local food networks, Czech Republic

OBSAH

Seznam použitých zkratek.....7
1 Úvod.....8
2 Metodika práce.....11
3 Zemědělství, převládající trendy, vývoj a kritika.....13
3.1 Průmyslové zemědělství.....13
3.1.1 Environmentální problémy.....16
3.1.2 Sociální problémy venkova.....17
3.1.3 Průmyslové zemědělství a chov hospodářských zvířat.....17
3.1.4 Průmyslové zemědělství a genetická modifikace.....18
3.2 Trvale udržitelné zemědělství.....20
3.3 Globalizace zemědělství a potravin.....22
3.4 Vývoj organizace zemědělství a sektoru potravin v Česku po roce 1990.....25
4 Alternativní a lokální potravinové sítě.....28
4.1 Přínosy lokálních potravinových sítí.....31
4.2 Kritický pohled na vliv lokálních potravinových sítí.....34
5 Komunitou podporované zemědělství.....36
5.1 Konceptualizace komunitou podporovaného zemědělství.....39
5.2 Odběratelé – spotřebitelé.....41
5.3 Farmáři – producenti potravin.....42
5.4 Komunitou podporované zemědělství v Česku.....43
6 Praktická část: komunitou podporované zemědělství očima ekologických zemědělců.....45
6.1 Metodologie výzkumu.....45
6.2 Výsledky výzkumu.....49
6.2.1 Charakteristika zemědělců.....49
6.2.2 Odběratelé.....50
6.2.3 Komunitou podporované zemědělství - počátky.....50
6.2.4 Široká škála potravin.....51
6.2.5 Charakteristické rysy KPZ a organizace.....51
6.2.6 Zapojení dobrovolníků na farmě.....52
6.2.7 Zkušenosti s jinými formami alternativní distribuce potravin.....53
6.2.8 Přínosy KPZ.....54
6.2.9 Vize budoucnosti.....54
6.2.10 Budoucnost ekologického zemědělství.....55
6.3 Shrnutí výsledků výzkumu.....56
7 Závěr.....58
8 Diskuze.....60
Seznam použitých zdrojů a literatury.....61
Internetové zdroje a užitečné odkazy.....66
Přílohy.....67

Seznam použitých zkratek

APS	Alternativní potravinové sítě
EU	Evropská unie
ES	Evropské společenskství
GATT	Všeobecná dohoda o clech a obchodu
GM	Genetická modifikace
KPZ	Komunitou podporované zemědělství
LPS	Lokální potravinové sítě
NNS	Nadnárodní společnost
OSN	Organizace spojených národů
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SZP	Společná zemědělská politika
USA	Spojené státy americké
WTO	Světová obchodní organizace

1 Úvod

Jídlo je základní podmínkou lidské existence. K zajištění životních funkcí potřebujeme den za dnem doplňovat energii a živiny. S jídlem je také spojena řada sociálních funkcí a životy všech lidí jsou každodenně spjaty s činnostmi týkajícími se jídla – s konzumací, nakupováním, přípravou nebo vařením. Potraviny jsou produktem zemědělství, které je pevně spojeno s přírodním prostředím. Tak jako ostatní sféry lidské činnosti i sféra potravin a zemědělství prochází dynamickým vývojem a změnami. Tyto změny jsou důležité, protože jídlo, které konzumujeme, přímo ovlivňuje naše zdraví a způsob, kterým je vyrobeno přímo ovlivňuje životní prostředí, ve kterém žijeme.

Donedávna byli lidé odkázáni pouze na potraviny pocházející z daného regionu nebo státu, vlivem technologického rozvoje a globalizace si však dnes v rozvinutých zemích můžeme vybrat potraviny téměř odkudkoliv (Robinson 2004). Taková situace má však konkrétní dopady v různých oblastech společnosti a ovlivňuje přírodní prostředí. V souvislosti s proměnami v zemědělském a potravinářském sektoru lze pozorovat některé znepokojující skutečnosti – nárůst dopravy a zvýšený tlak na přírodní prostředí, proměnu venkovského prostředí, pochybnou a těžko ověřitelnou kvalitu potravin, plýtvání potravinami a produkci odpadů nebo zhoršenou potravinovou bezpečnost rozvojových zemí způsobenou globalizací potravinových řetězců, apod. (Van der Ploeg 2006). Role zemědělství se v posledních desetiletích značně proměnila. Od počátku 90. let se začíná prosazovat kritický pohled na produktivistické průmyslové zemědělství a vedle samotné produkce potravin se zdůrazňují ostatní mimoprodukční funkce zemědělství spojené s péčí o stav krajiny a zachováním funkčnosti venkovského prostoru (Wilson 2009).

Geografie potravin (geography of food) se v průběhu 90. let stala důležitou součástí sociální geografie. Na rozdíl od klasické geografie zemědělství, jež byla soustředěna na stránku produkce, zaměřuje se geografie potravin na komplexní vztah produkce a spotřeby potravin v rámci zemědělsko-potravinového systému[1] (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009). V tomto období dochází k růstu popularity tzv. alternativních potravin, jež jsou často distribuovány alternativním způsobem vůči konvenční distribuci (Goodman 2009). Mnoha odborníky je právě přímé propojení

1*agro-food system*; soubor aktivit a vztahů, jež určují jaké jídlo, kolik, jakými metodami a pro koho je jídlo vyráběno a distribuováno (dle OECD in Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009)

producentů a spotřebitelů prostřednictvím alternativní (lokální) potravinové sítě viděno jako důležitý aspekt k dosažení udržitelnosti v oblasti produkce a spotřeby potravin. Lokální potravinové sítě nabývají mnoha forem, vedle např. dobře známých farmářských trhů se v současnosti v Česku rozvíjí nová forma označovaná jako komunitou podporované zemědělství (KPZ).

Tato bakalářská práce se zabývá tématem produkce a spotřeby potravin v rámci lokálních potravinových sítí. Hlouběji se pak zabývá konceptem komunitou podporovaného zemědělství jako jedné ze specifických forem lokální potravinové sítě a snaží se popsat základní charakteristiky tohoto fenoménu. Pro svá specifika tato forma představuje nejsilnější alternativu ke konvenčnímu způsobu distribuce potravin a má potenciál vytvářet vazby mezi zemědělci a spotřebiteli.

Cílem práce je za prvé představení konceptu KPZ a popsání jeho základních charakteristik, zasazení konceptu do širších souvislostí vývoje zemědělství a tzv. lokálních potravinových sítí – které je KPZ specifickou formou – a objektivní zhodnocení přínosů přímého propojení zemědělců se spotřebiteli uváděných v odborné literatuře (pomocí rešerše odborné literatury). Za druhé pak prostřednictvím empirického výzkumu zaměřeného na zemědělce zapojené do KPZ prozkoumat charakteristiky KPZ z pohledu zapojených farmářů. Jádrem empirického výzkumu je pak zjištění, jaké přínosy může tato forma distribuce generovat pro drobné, udržitelné zemědělce v porovnání s ostatními možnostmi distribuce, jaké je jejich dosavadní hodnocení a jaký plánují vývoj, z čehož by bylo možné posuzovat další vývoj fenoménu v Česku. Z výzkumu provedených v zahraničí (Woods a kol. 2009, Martinez a kol. 2010) vyplývá, že ve většině případů jsou do KPZ, případně lokálních potravinových sítí obecně, zapojeni drobní, udržitelně hospodařící zemědělci[2]. Předpokladem práce je, že zapojení zemědělců do KPZ, podobně jako do jiných forem alternativní potravinové sítě (např. farmářských trhů), je přínosem pro ekologické farmáře v kategorii drobných zemědělců.

Struktura předkládané bakalářské práce je následující. Po úvodní kapitole a kapitole věnované metodice práce následuje teoretická rešeršní část, kterou lze rozdělit do tří hlavních tematických oblastí: první část se věnuje vývoji zemědělství v rozvinutých zemích od pol. 20. století po současnost a charakterizuje převládající trendy. Dále se

2 používající ekologicky šetrné metody hospodaření

zaměřuje na vliv globalizace na měnící se zemědělsko-potravinový systém ekonomicky rozvinutých zemí. Jsou zde uvedeny problematické aspekty průmyslového zemědělství a jako možné východisko nastíněno trvale udržitelné zemědělství. Trendy vývoje zemědělsko-potravinového systému jsou konfrontovány s vývojem na území Česka. Jeden z faktorů mající určující vliv na podobu zemědělsko-potravinového systému se všemi jeho důsledky je uváděn vztah a propojení mezi producenty a spotřebiteli. Tomuto tématu se blíže věnuje druhá část, která má za cíl shrnout odbornou diskuzi týkající se alternativních a lokálních potravinových sítí i jejich kritiky. Třetí část se zaměřuje na detailní rozbor vybrané formy lokální potravinové sítě – tzv. komunitou podporovaného zemědělství.

Praktická část bakalářské práce navazuje na část rešeršní. Tato část se zaměřuje na vybrané zemědělce zapojené do komunitou podporovaného zemědělství, kteří jsou podrobeni kvalitativnímu výzkumu. Cílem praktické části je ověření teoretických předpokladů práce a poznání přínosů uváděných zemědělci zapojenými do KPZ. Praktická část obsahuje kapitolu vztahující se k metodologii samotného výzkumu, další kapitolou je shrnutí důležitých poznatků.

Bakalářská práce je regionálně vymezena především na dopady zemědělské produkce a výroby potravin v rozvinutých zemích globálního Severu. Důsledky globalizace potravinových sítí však mají silný vliv i na zemědělství v zemích globálního Jihu a určitě stojí za hlubší zpracování, nicméně v této práci je uvedená problematika zmíněna pouze okrajově vzhledem k omezenému rozsahu práce.

2 Metodika práce

Problematika lokálních potravinových sítí a komunitou podporovaného zemědělství je v Česku dosud málo probádaným tématem, čemuž bylo nutné uzpůsobit charakter práce, která je z větší části rešeršní. Teoretická část je poměrně rozsáhlá, zabývá se nejprve vývojem zemědělsko-potravinového sektoru a dopadům globalizace v této oblasti, trvale udržitelným zemědělstvím, zmiňuje výzkum v oblasti lokálních potravinových sítí a nakonec se zabývá charakteristikami komunitou podporovaného zemědělství. V teoretické části v jednotlivých oddílech vycházím především z prací zahraničních autorů. Zemědělství, dopadům globalizace i hledání udržitelnosti se ve svých publikacích věnuje geograf Guy M. Robinson (2004, 2008). Přínosným zdrojem informací v teoretické části byla rozsáhlá publikace *International Encyklopedia of Human Geography (2009)*, jež obsahuje příspěvky od předních světových sociálních geografů vztahujících se k aktuálním tématům. Rurální geografii, trvale udržitelnému zemědělství a venkovskému prostoru se dlouhodobě věnují například T. Marsden, J. D. van der Ploeg, G. A. Wilson. Trvale udržitelným zemědělstvím se soustavně zabývá také J. Pretty. Problematice alternativních a lokálních potravinových sítí se namátkou věnují D. Goodman, B. Ilbery, D. Maye, D. C. Watts, M. Kneafsey, L. Holloway a další. Přínosným zdrojem byla studie lokálních potravinových sítí kolektivu autorů M. Martineze a kol. (2009) vydaná ministerstvem zemědělství USA. Z autorů věnujících se tématu komunitou podporovaného zemědělství lze zmínit například hojně citovanou studii autorek C. A. Cone a A. Myrhe (2000) nebo přehlednou studii věnující se KPZ ve Velké Británii od autorů N. Saltmarshe a kol. 2011).

Z českých autorů věnujících se tématu zemědělství jsem vycházel z publikace geografů I. Bičíka a V. Jančáka (2005). Téma alternativních potravinových sítí není českými autory, na rozdíl od západních autorů, široce zpracováno. Tématem se zabývají například autorky J. Spilková nebo L. Fendrychová z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přf UK. Při zadávání práce nebylo dosud téma komunitou podporovaného zemědělství v Česku odborně zpracováno, aktuálním příspěvkem je však diplomová práce V. Frélichové (2013) z katedry enviromentálních studií Masarykovy univerzity.

Bakalářskou práci doplňuje vlastní kvalitativní výzkum zaměřený na zemědělce zapojené do KPZ v Česku. Metodologii samotného výzkumu je věnována kapitola 6.1 *Metodologie výzkumu* řazena v praktické části bakalářské práce.

3 Zemědělství, převládající trendy, vývoj a kritika

Zemědělství je proces, který propojuje společnost s přírodou, proces, který je závislý na přírodním prostředí, jež zároveň přetváří prostřednictvím chovu zvířat a pěstování plodin. Zemědělství je výsledkem neustálé interakce člověka a přírody a zemědělské systémy (agroekosystémy) vytvářené člověkem jsou pak modifikací přírodních ekosystémů. Od neolitické revoluce po současnost prošlo zemědělství mnoha změnami. Spolu s rozvojem techniky a vzdělanosti se vyvíjel i přístup člověka k zemědělství – zdroji obživy. V závislosti na růstu populace, rozvoji dopravy a technologie docházelo v historii k různým transformacím zemědělství (Renes 2009).

Poslední velkou změnou, transformací zemědělství, která plně proběhla v rozvinutých zemích světa byly změny v druhé polovině 20. století, ke kterým došlo v souvislosti s tzv. „zelenou revolucí“ v zemědělství. Díky technologickému pokroku a rozvoji vědy bylo možné aplikovat nové poznatky v zemědělství v zájmu zvýšení produkce. Těmito novinkami byly především pěstování speciálně vyšlechtěných odrůd (tzv. hybridů), používání pesticidů, nahrazení přírodních hnojiv umělými hnojivy, využívání strojů, které nahradily práci hospodářských zvířat a rozšíření umělého zavlažování (Robinson 2004). Již v 50. letech 20. stol. byly běžně používány na polích rozvinutých států Evropy a Severní Ameriky výdobytky zelené revoluce. Odtud se pak za přispění rozvinutých zemí šířily postupně po celém světě. V socialistických zemích východního bloku byly tyto změny umocněny navíc kolektivizací a centralizovaným přístupem plánovaného hospodářství.

3.1 Průmyslové zemědělství

Forma zemědělství, které vzešlo z mnoha změn ve druhé pol. 20. stol. v souvislosti se zelenou revolucí se dnes běžně označuje jako průmyslové nebo konvenční zemědělství. Průmyslové zemědělství je charakteristické orientací na růst, specializací, intenzifikací, vysokou mírou mechanizace a snahou neustále zvyšovat výnosy (Marsden 2009). Průmyslové zemědělství je produktivisktícky orientováno. Podle Wilsona (2009) je

produktivismus charakteristický – jak napovídá označení – snahou maximalizovat zemědělskou produkci a je spojen s fordistickým módem produkce. Zásadní změnou oproti dřívějším formám zemědělství z ekonomického hlediska byla komercionalizace zemědělství, tedy zapojení farem do systému tržní ekonomiky (v kapitalistických zemích). S technologickým rozvojem přišla také závislost na vnějších vstupech (umělá hnojiva, stroje, paliva), a tudíž i nutnost obchodovat k zajištění finančních prostředků pro tyto vstupy. Rodinné farmy se tak staly součástí širšího zemědělsko-průmyslového komplexu (agrokomplexu) prostřednictvím uzavírání kontraktů se zpracovateli potravin a nově vzniklými maloobchodními řetězci (Robinson 2004). Část rodinných farem zanikla a na jejich místo nastoupily komerční zemědělské společnosti. Komercionalizace zemědělství znamenala změnu z původní dlouhodobé strategie farmářů, jejichž prioritou bylo uživit rodinu a předat hospodářství dalším generacím na krátkodobou strategii komerčních farmářů orientovaných na zisk; v důsledku tedy odklon od trvalé udržitelnosti zemědělství. Jak uvádí Ilbery a Maye (2005), uvedené praktiky průmyslového zemědělství (např. modernizace, mechanizace), které nahradily předchozí udržitelné postupy v zemědělství, vedly v důsledku k rostoucí monopolizaci na straně producentů potravin (zemědělských společností a zpracovatelských velkopodniků) a prodlužování potravinových řetězců mezi producenty a spotřebiteli.

Uvedeným změnám ve druhé pol. 20. stol. výrazně napomohly zásahy ve formě zemědělské politiky, primárně motivované snahou zajistit stabilní a dostatečnou produkci potravin. V Evropě byly realizovány projekty zemědělské politiky na národní a nadnárodní úrovni. V období studené války to platilo na obou stranách železné opony – jak v rámci Evropského společenství (ES), později Evropské unie (EU), tak i v členských zemích RVHP[3] (Renes 2009). Společná zemědělská politika (SZP[4]) napomohla růstu zemědělské produkce v EU, a to až do takové míry, že v pozdějším období vedla k problémové nadprodukci. Zároveň se SZP stala terčem kritiky, vzhledem k podpoře intenzifikačních opatření nebo podpoře velkých producentů v neprospěch malých farmářů (v 80. letech přijímalo 20 % největších zemědělců v EU 80 % dotací; Potter 2009), což se v obou případech negativně podepisovalo na stavu krajiny a venkova. Dalším faktorem, který pomáhal udržovat vysokou úroveň dotací pro producenty v rámci EU byla silná pozice zemědělských organizací, schopných vyjednat

3 Rada vzájemné hospodářské pomoci
4 CAP; *Common agricultural policy*

si podporu i v situaci, kdy evropské zemědělství bylo řešilo problém neefektivní nadprodukce (Renes 2009).

Situace v Československu za období socialismu byla obdobná ve smyslu odklonu od udržitelných praktik k průmyslově-intenzivním. Odklon byl dále umocněn proběhlými socialistickými reformami zemědělství – zejména radikální změnou vlastnické struktury realizovanou prostřednictvím kolektivizace zemědělství počátkem 50. let, kdy byla zásadně omezena působnost rodinných farem – soukromí zemědělci následně obhospodařovali pouze 3 % zemědělské půdy (Bičík, Jančák 2005). Intenzivní charakter socialistického zemědělství, typický snahou vyprodukovat „co možná největší objem zemědělských produktů“ (Bičík, Jančák 2005, s. 55), a centralizovaný způsob řízení v důsledku působily negativně na životní prostředí například vlivem pěstování plodin v méně příhodných oblastech (erozních plodin na svažitých terénech), celkově vysokou mírou chemizace (velké množství umělých hnojiv a pesticidů), která nadměrně zatěžovala krajinu a obecně vysokým tlakem na přírodní prostředí (Bičík, Jančák 2005).

Jednoznačným úspěchem průmyslového zemědělství, spojovaného některými autory s fordistickou výrobou a potřebou nasytit rostoucí města ve druhé pol. 20. stol. (např. Marsden 2009; Wilson 2009), bylo zvýšení produktivity ve formě zemědělských výstupů[5]. Tato jednostranná orientace a opomíjení environmentálních a sociálních souvislostí zemědělství a venkovského prostoru však vedly k celé řadě problémů. Co se týče samotné produktivity, záleží, z jakého pohledu ji posuzujeme. Průmyslové zemědělství je kritizováno pro naprostou závislost na fosilních zdrojích (ve formě paliv nebo umělých hnojiv). Proto nepřekvapí, zaměříme-li se tedy na celkové zhodnocení energetických a materiálových toků z hlediska širšího agroekosystému, že průmyslové zemědělství vykazuje poměrně nízkou efektivitu (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009).

Van der Ploeg (2006) dále uvádí, že důsledky průmyslového zemědělství vedou k celosvětové krizi zemědělské produkce. Tvrdí, že zemědělská produkce chronicky stagnuje, a v místech, kde je na vzestupu, je tomu na úkor životního prostředí. V rozvojových zemích je navíc zemědělství, které je zde často orientované na produkci několika málo exportních plodin (Robinson 2004), neschopné zajistit obživu místním

5 Celosvětový růst produktivity dokonce předčil globální populační růst, takže ve srovnání s rokem 1960 k roku 2008 připadalo na jednoho člověka o 25 % více potravin. Nicméně tento trend byl značně regionálně odlišný (například v Africe v daném období klesla produkce na jednoho obyvatele o 10 %) (Pretty 2008).

lidem. Průmyslová forma zemědělství zde vede k marginalizaci drobných, udržitelně hospodařících farmářů. V rozvinutých zemích je pak krize spojována s exodem obyvatelstva z rurálních oblastí a stárnutím venkovské populace, trvalým tlakem na farmáře vzhledem k nízkým příjmům – tzv. „*squeeze on agriculture*“, přetrvávající roli zemědělství jako významného zdroje znečištění a pochybnou kvalitou potravin (Van der Ploeg 2006).

Marsden (2009) pak shrnuje charakteristiku průmyslového zemědělství – a možných problémových oblastí – do následujících bodů: (1) tendence k monokulturním specializovaným produkčním systémům, prostorová homogenizace a pokles biodiverzity; (2) intenzifikace produkce za pomoci zvýšeného používání vnějších vstupů (chemických, energetických, závlahových); (3) prostorová koncentrace chovu hospodářských zvířat a prostorové oddělení rostlinné a živočišné produkce; a (4) oboustranný tlak na zemědělce v rámci výrobního řetězce ve smyslu zvyšování cen vnějších nákladů (např. energie a hnojiv) a nízkých výkupních cen odběratelů zemědělských produktů (většinou korporátní maloobchodní řetězce).

V následujícím textu je pozornost věnována konkrétním problémům průmyslového zemědělství, jejichž uvědomění, pochopení a reflexe byla nezbytná při formování trvale udržitelného zemědělství.

3.1.1 Environmentální problémy

Mezi nejčastěji zmiňované environmentální problémy spojené s průmyslovými zemědělskými systémy patří závislost na fosilních zdrojích, vysoká spotřeba vody, používání syntetických pesticidů a umělých hnojiv znečišťujících životní prostředí (zejména půdu a vodu), zrychlená eroze půdy a následná ztráta úrodnosti způsobená intenzivní mechanizací a orbou a pěstování plodin v rozsáhlých monokulturách, které sice usnadňuje produkci a sklizeň, negativně však působí pokles biodiverzity přírodních druhů rostlin a zvířat v krajině (Horrigan a kol. 2002, Marsden 2009). Na tomto místě lze uvést příklad prokázaného negativního vlivu intenzifikace zemědělství na populace včel, jakožto klíčového prvku ve fungování zemědělství a krajiny, zejména v oblastech koncentrovaného chovu zvířat (Le Feón a kol. 2010).

Vysoce koncentrovaný chov zvířat působí negativně také na krajinu. V okolí těchto chovů dochází např. k znečišťování povrchových a podzemních vod. Nárůst objemu a intenzity chovu zvířat vede ke zvýšeným emisím skleníkových plynů, např. metanu (Novák a kol. 2008).

3.1.2 Sociální problémy venkova

Sociální problémy venkova rozvinutých zemí jsou spojeny s restrukturalizací způsobenou rapidním poklesem zaměstnanosti v zemědělství (Wilson 2009) a oslabením role zemědělství jako určující aktivity utvářející venkovský prostor. Venkovské oblasti se vylidňují a vyznačují se nižším podílem obyvatelstva v produktivním věku. V důsledku nedostatku pracovních příležitostí jsou venkovské oblasti ohroženy migrací mladých lidí do měst a stárnutím populace venkova (Mze ČR 2006). Zemědělci jsou pod tlakem, způsobeným nízkými výkupními cenami maloobchodních řetězců – majoritních odběratelů a narůstajících nákladů (Marsden 2009).

3.1.3 Průmyslové zemědělství a chov hospodářských zvířat

V oblasti chovu zvířat, produkce masa a ostatních živočišných produktů vedly aplikace mechanistických a intenzifikačních metod chovu zvířat k prostorové koncentraci do velkochovů. Na hospodářská zvířata je zde pohlíženo jako na „složité stroje“ nebo „přírodní automaty postrádající jakékoliv myšlení“ (Buller 2009, s. 1:128). V intenzivních chovech nezáleží na životě jedné krávy, prasete nebo kuřete, ale spíš na celkové produktivitě chovu ve smyslu konečného zisku. Tomu odpovídá také způsob zacházení s nimi. Život zvířete je prostorově a časově zkomprimován tak, aby bylo možno dosáhnout co největší produktivity (Buller 2009), a například podávání růstových hormonů pro urychlení dosažení optimální jatečné hmotnosti je dnes rozšířenou praxí. Je tedy patrné, že uvedené praktiky snižují kvalitu potravin nehledě na skutečnost, že takovýto antropocentrický přístup ve vztahu ke zvířatům, kdy jsou hospodářská zvířata vnímána pouze jako jednotky produkce, osobně považuji za nepřijatelný.

3.1.4 Průmyslové zemědělství a genetická modifikace

Trendem moderního průmyslového zemědělství, který vyvolává vášně zastánců i odpůrců, je modifikace genetického materiálu rostlin a zvířat. Pro komerční účely se ve světě používá genetická modifikace (GM) od roku 1995 (Doubková 2008). Bouřlivé debaty vzbuzuje především genetická modifikace spojená s výrobou potravin. Bojiště genetické modifikace zřetelně reprezentuje situaci v zemědělství dneška, kde proti sobě stojí na jedné straně tábor zastánců, reprezentovaný nadnárodními agro-giganty (společnosti jako Monsanto, Dupont), některými vládami i částí odborné veřejnosti (biotechnologie), a na straně druhé tábor odpůrců reprezentovaný směsicí environmentálních hnutí, nevládních organizací, organizací sdružujících ekologické nebo drobné zemědělce apod. Argumenty propagátorů[6] se vztahují ke zvýšení výnosů, odolnosti proti škůdcům a plevelu, „zlepšení“ složení potravin (zvětšením obsahu požadovaných látek), případně umožněním pěstovat danou plodinu v méně příhodných podmínkách.

Protiargumentů je pak celá řada. Jednak jsou to obavy z přímých dopadů konzumace na zdraví člověka pramenící z nedostatečně a krátkodobě provedených testů. V oblasti vlivu na přírodní prostředí jsou zmiňovány například snížení genetické variability pěstovaných plodin (ve smyslu pěstování úzké škály standardizovaných odrůd na rozdíl od genově bohatých tradičních plodin) nebo vliv na okolní přírodní druhy rostlin (nebo na plodiny, které by se jiný farmář mohl rozhodnout pěstovat např. v režimu ekologického zemědělství).

Neméně významný je vliv pěstování GM plodin v socioekonomické oblasti, respektive vliv na samotné zemědělce. Pěstování GM plodin probíhá většinou v rozsáhlých monokulturách a vyžaduje specifické technologie – hraje tak ve prospěch komerčních velkoproducentů. Tato situace nepříznivě působí na tradiční formy zemědělství aplikované drobnými rodinnými zemědělci především v rozvojových zemích (Roudná a kol. 2011). GM rostlin umožňuje kontrolu trhu se semeny a dominanci nadnárodních společností vedoucí k závislosti zemědělců na dodavatelích (geneticky modifikovaná i hybridní semena lze obtížně reprodukovat) spojenou se zajištěním odbytu a nových trhů pro prodej dalších výrobků – např. herbicidů (v některých variacích se používá plošná aplikace širokospektrálních herbicidů, který na

6 Uvádím argumenty spojené s GM rostlin, GM zvířat zatím není pro zemědělské účely běžně používána.

poli vyhubí všechny rostliny vyjma rezistentní geneticky modifikované plodiny).

V některých státech (např. USA nebo Kanada) jsou geneticky modifikované potraviny poměrně běžnou záležitostí a GM potraviny zde nemusí být vůbec označeny. Evropská unie je ve vztahu k GM potravinám obezřetnější, nicméně povoluje prodej GM potravin (ověřených genetických modifikací), pouze ukládá jejich povinné označení. V současné době je v EU většina používaných krmiv pro hospodářská zvířata vyrobena z GM plodin pocházejících převážně z produkce zemí mimo EU – velkými vývozci jsou např. Brazílie nebo Argentina (Roudná a kol. 2011). Česko patří v rámci EU mezi země s benevolentním přístupem k GM plodinám, v roce 2010 se zde vedle vědecky zaměřených pokusů komerčně pěstovala GM kukuřice na 4 680 ha a GM brambory na rozloze 150 ha (Roudná a kol. 2011).

Není v možnostech této práce plně posoudit takto komplexní téma, nicméně v kontextu výše zmiňované charakteristiky průmyslového zemědělství je patrné, že GM plodin je metodou průmyslové formy zemědělství se všemi spojenými environmentálními a sociálními riziky, které tato forma přináší. GM plodin, alespoň v takové podobě, v jaké je dnes nejvíce rozšířena, nepřispívá k vytváření trvale udržitelných zemědělských systémů, proto je třeba, podle mého názoru, zaměřit se na hledání příznivějších vztahů lidské společnosti a přírodních ekosystémů.

Průmyslová forma zemědělství se stala zdrojem problémů v mnoha oblastech. V reakci na tyto problémy byla rozvíjena myšlenka aplikovat takové formy zemědělství, jejichž funkcí nebude pouhá produkce potravin, ale ve svém jádru zohlední mnohé environmentální a sociální požadavky. Trvale udržitelné zemědělství bývá často definováno vymezením se proti zemědělství průmyslovému (Marsden 2009). Snaží se přinést odpověď v mnoha oblastech zemědělství z pohledu dlouhodobé udržitelnosti. Tato forma zemědělství v sobě zahrnuje mnohé přístupy, jež se snaží respektovat přírodní zákony při zachování požadované produkce potravin. Zemědělství je jednou z nejvýznamnějších lidských aktivit, prostřednictvím které člověk utváří podobu dnešního světa a ovlivňuje mnohé oblasti společnosti. Pro snazší orientaci byla na základě prostudované literatury sestavena tabulka, v níž uvádím přehled vybraných charakteristik průmyslového zemědělství a reflexi ve formě trvale udržitelného zemědělství (Tabulka 1).

Tabulka 1: Vybrané charakteristiky průmyslového a trvale udržitelného zemědělství

	PRŮMYSLOVÉ ZEMĚDĚLSTVÍ	TRVALE UDRŽITELNÉ ZEMĚDĚLSTVÍ
vybrané charakteristiky	environmentální rizika sociální rizika globalizace mezinárodní transport produktů genetická modifikace zvíře jako výrobní jednotka chemizace, intenzifikace velkoproducenti zanedbaný venkov. prostor nízká kvalita potravin vysoká energetická a závlahová náročnost	environmentální přínosy sociální přínosy lokální potravinové sítě potravinová soběstačnost žádné nebo omezené využití metod GM příznivý vztah ke zvířatům extenzivní metody drobní zemědělci rozvoj venkova vysoká kvalita potravin šetrné metody produkce
způsob distribuce potravin	nadnárodní maloobchodní řetězce	trh, farmářské trhy, KPZ sdružení spotřebitelů
	dlouhodobá neudržitelnost	*dlouhodobá udržitelnost*

3.2 Trvale udržitelné zemědělství

Od počátku 90. let se pohled na roli zemědělství začíná měnit. Z pohledu geografie dochází k významnému posunu v rámci geografie zemědělství, kdy se v tomto období pozornost odborníků přesouvá od studia čistě výrobní funkce zemědělství ke komplexnějším přístupům ve studiu venkovského prostoru inspirovaného sociologií venkova, což má za následek vznik nové disciplíny – rurální geografie (Toušek a kol. 2008). Potřebu holistického přístupu v pohledu na roli zemědělství zdůrazňuje například Jančák (2003, s. 185), který uvádí, že „není možné přeceňovat produkční funkci zemědělství“, a je třeba mít na zřeteli „i ostatní funkce zemědělství, zejména funkci sociální (zabezpečení pracovních příležitostí v místě) a další mimoprodukční funkce (environmentální a krajinotvorná funkce)“.

Jak uvádím výše, průmyslová forma zemědělství je spojena s celou řadou problémů. Jednoduše řečeno, „tento systém je účinný a efektivní z hlediska ekonomického, z hlediska environmentálního a společenského však není udržitelný“ (Robinson 2008). První negativní ohlasy týkající se vlivu překotné aplikace „industriálních“ praktik v zemědělství, které vyvolaly zájem o udržitelnost zemědělských a potravinových systémů se začaly objevovat už v 50. a 60. letech 20. století (Marsden 2009; Pretty

2008). Od této doby je možné v zemědělství monitorovat různé snahy nalézt příznivější vztah přírody a společnosti a zmírnit tak negativní dopady průmyslového zemědělství. Jak uvádí Marsden (2009), takovéto snahy se týkaly jak samotné stránky zemědělské produkce (přístupy jako agroekologie, permakultura nebo biodynamické zemědělství), tak procesu distribuce produktů a vztahu a propojení zemědělců jako producentů potravin se spotřebiteli (alternativní potravinové sítě, lokální potravinové sítě). Na konci 80. let se pak udržitelným praktikám v zemědělství začíná věnovat více pozornosti vzhledem ke stanovení konceptu „trvale udržitelného rozvoje“. V roce 1987 byl tento termín definován Světovou komisí pro životní prostředí a rozvoj OSN jako „rozvoj, který naplňuje potřeby přítomných generací, aniž by ohrozil schopnost naplňovat je i generacím budoucím“. Udržitelný rozvoj se stal hojně používaným termínem v jazyku vlád a mezinárodních organizací (Robinson 2008). Později se však na pojetí konceptu udržitelného rozvoje snesla vlna kritiky, zejména kvůli samotnému rozporu mezi ekologickou udržitelností a ekonomickým rozvojem, kdy bylo např. spojení „udržitelný rozvoj“ označováno za oxymóron (např. Georgescu-Roegen 1993, cit. in Martinez-Alier a kol. 2010).

Samotný termín „trvale udržitelné zemědělství“ není jednoduché definovat, nevyznačuje se totiž určitým jednotným souborem praktik. Namísto toho spíše adresuje jak producenty, aby zhodnotili dlouhodobý dopad používaných praktik zemědělských systémů, tak spotřebitele, aby si uvědomili, jak mohou svým chováním ovlivnit potravinový systém. Klíčovým cílem je pochopení vzájemného vztahu mezi jednotlivými složkami agroekosystému a dále rovnováha mezi zisky producentů a potřebami spotřebitelů a komunit (Gold 1999). Trvale udržitelné zemědělství bývá někdy vymezováno na základě protikladu k průmyslovému zemědělství (Marsden 2009). Podle Gold (1999) musí být zemědělské systémy trvale udržitelného zemědělství schopné zachovat produktivitu a užitečnost pro společnost v dlouhodobém období, hospodárně využívat zdroje a být sociálně, environmentálně a ekonomicky přínosné.

Pretty (2008) dále shrnuje základní principy udržitelnosti zemědělských systémů. Těmi jsou: integrace biologických a ekologických procesů (koloběh živin, fixace dusíku, regenerace půdy apod.) do procesu produkce potravin; minimalizace vstupů neobnovitelných zdrojů, které mohou poškodit přírodní prostředí nebo zdraví spotřebitelů a zemědělců; podpora efektivního a produktivního používání vědomostí

a dovedností zemědělců, vedoucí k posílení soběstačnosti; a kolektivní přístup při řešení problémů zemědělství a přírodních zdrojů.

S trvale udržitelným zemědělstvím významově splývá pojem ekologické zemědělství. Dle Petra a Dlouhého (1992) lze ekologické zemědělství definovat jako vyvážený agroekosystém trvalého charakteru, který je založen na lokálních a obnovitelných zdrojích. Pojetí ekologického zemědělství je holistické a zahrnuje ekologické, ekonomické i sociální aspekty zemědělské produkce. Je tedy patrné, že ekologické zemědělství v tomto významu odpovídá pojmu trvale udržitelné zemědělství. V tomto významu je také v bakalářské práci pojmu ekologické zemědělství užíváno.

3.3 Globalizace zemědělství a potravin

Proces globalizace zemědělské produkce není událostí pouze posledních desetiletí. Jak poznamenává Robinson (2004), mezinárodní dělba práce v rámci potravinového řetězce existuje v určité míře už od 16. století. Teprve od 70. let 20. století však výrazně nabývá na významu v souvislosti s liberalizací mezinárodního obchodu a ustanovením nových institucionálních mechanismů kontroly a organizace pohybu kapitálu – Mezinárodního měnového fondu, Světové banky nebo Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT) – nahrazené roku 1995 Světovou obchodní organizací (Robinson 2004). Ekonomická globalizace propojuje zemědělskou produkci se spotřebou v různých částech světa. Produkce a spotřeba realizovaná dříve v rámci malého území se dnes přesunula na globální úroveň. V uplynulých dekádách rostl význam světového trhu s potravinami jak dokládá následující příklad podílu čerstvého ovoce, zeleniny a květin na světovém trhu s komoditami, který dosáhl 5 % už v roce 1990, tedy přibližně stejného podílu jakého téhož roku dosáhl obchod s ropou (Jaffee 1994, cit. in Robinson 2004). Komercionalizace zemědělství vedla k rozvoji produkce pro trh a spolu s vývojem dopravy a skladovací technologie umožnila odtržení spotřebitelských a produkčních oblastí (na vnitrostátní i mezinárodní úrovni) a územní specializaci zemědělství (Toušek a kol. 2009). Vlivem globalizace tedy dochází k „delokalizaci“ zemědělsko-potravinového systému. Zároveň je ovšem paralelně spotřeba stále ovlivňována kulturními zvyklostmi daného místa (Robinson 2004).

Proces globalizace přispěl k růstu významu zpracovatelského a maloobchodního sektoru v rámci zemědělsko-potravinového systému (Robinson 2004). V uplynulých desetiletích dále rostl význam korporátních maloobchodních řetězců[7]. Největší nadnárodní společnosti obchodující s potravinami ilustruje Obrázek 1.

Obrázek 1: Největší světové maloobchodních řetězce potravin v roce 2002

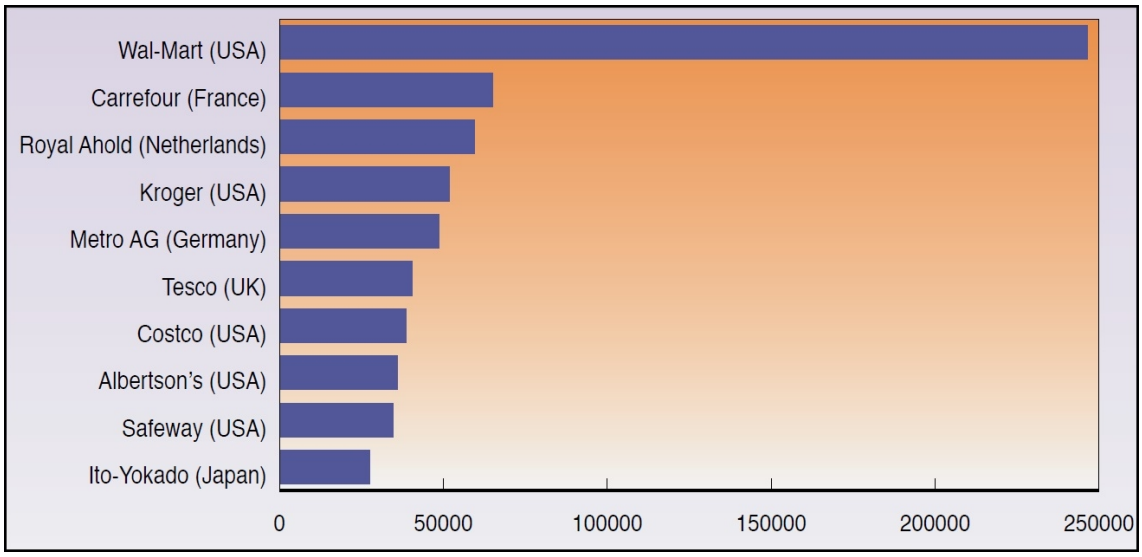

Zdroj: IAASTD (2009): Agriculture at a Crossroads: Synthesis Report

**) tržby z prodeje za rok 2002 v milionech USD*

Tyto řetězce dnes kontrolují většinu trhu s potravinami v mnoha ekonomicky rozvinutých zemích. V zemích, kde řetězce supermarketů dosáhly oligopolního postavení si vysloužily označení „páni potravinového systému[8]“ (Wrigley 2002, cit. in Robinson 2004). Je tomu proto, že supermarkety mají zásadní vliv nejen na kvalitu potravin, nabízenou spotřebitelům, ale i na sektor producentů (zemědělců), určujíc kdo bude dodavatelem, jaký bude standart kvality produkce, často i za jakých podmínek bude realizována produkce (Robinson 2004). Tyto nadnárodní společnosti (NNS) si mohou dovolit kontrolovat zemědělce i zpracovatele. Supermarkety, které jsou dominujícím odběratelem zemědělských produktů v mnoha zemích, zostřují cenovou konkurenci mezi zemědělci, což je staví do nevýhodného postavení, kdy za své produkty v konečném důsledku dostanou minimálně zaplaceno (např. Marsden 2009; Van der Ploeg 2006). Vlivem zapojení do globalizovaného potravinového řetězce se

7 v textu dále zjednodušeně označováno jako supermarkety
8 *masters of food system*

navíc konkurence zemědělců přesunula na globální úroveň (Robinson 2004). V budoucnosti lze dále očekávat rostoucí vliv NNS. Globalizace zemědělsko-potravinového systému je prosazována mezinárodními organizacemi jako WTO, která se snaží prosadit jednotný globální neoliberální model potravinového systému – podporuje např. export netradičních plodin z rozvojových zemí, omezení protekcionismu apod. (Watts a kol. 2005). Jedním z dopadů takového vývoje je skutečnost, že „s globalizací neoliberálního modelu lze očekávat rostoucí vliv NNS v potravinových systémech a klesající vliv národních a nadnárodních forem vlády" (Watts a kol. 2005, s. 25).

Významnými změnami prošla také oblast každodenní spotřeby. Vlivem globalizace, aplikaci technologických inovací ve výrobě, zpracování, dopravě nebo skladování byla umožněna celoroční nabídka čerstvých potravin (Fendrychová 2012). S příchodem maloobchodních řetězců narůstal například prodej exotického ovoce, často podporován propracovanou marketingovou strategií supermarketů poučující spotřebitele o možnostech přípravy a konzumace (Robinson 2004). Spotřeba v rozvinutých zemích dále zaznamenala zvyšující se podíl potravinářských výrobků (upravené potraviny – konzervované, mražené, polotovary, apod.) na celkové spotřebě a nárůst významu potravinářského průmyslu, který nahradil dřívější činnosti spotřebitele (Toušek a kol. 2008) nebo producenta. Spotřebitelským trendem souvisejícím se zlepšováním životní úrovně v uplynulých dekádách bylo zvyšování podílu zkonzumovaného masa. Intenzivní produkce masa je zdrojem environmentálních problémů a objevují se obavy, jaké následky, v případě pokračování tohoto trendu v rozvojových zemích světa, může tento vývoj přinést (Smil 2002).

V kontextu nedávného vývoje v zemědělsko-potravinovém systému kdy dochází k jeho globalizaci je patrné, že takový systém nepodporuje udržitelné formy zemědělství, ale dále podporuje průmyslové formy zemědělství, velké podniky a producenty, operující na mezinárodní úrovni, kteří jsou schopni relativně levné produkce na úkor životního prostředí nebo díky vykořisťování pracovní síly v méně hospodářsky vyspělých zemích světa. Situace zemědělsko-potravinového systému dnešní doby je charakteristická rozporem mezi globálně rostoucím sektorem prodeje potravin dominovaným NNS (řetězce supermarketů) a potřebou udržitelné produkce a rostoucí poptávkou po zdravých, lokálních potravinách (Robinson 2004).

3.4 Vývoj organizace zemědělství a sektoru potravin v Česku po roce 1990

Na konci této kapitoly si dovoluji připojit komentář shrnující vývoj zemědělsko-potravinového sektoru v Česku od počátku 90. let do současnosti. V průběhu 90. let probíhaly v českém zemědělství transformační procesy související s přechodem z centrálně plánované k tržní ekonomice (Bičík, Jančák 2005). Vzhledem ke změnám politických a ekonomických poměrů bylo nutné změnit systém financování zemědělství. Socialistické zemědělství bylo založené na rozdělení území do tzv. produkčních ekonomických skupin, na jejichž základě byly vypláceny diferenciační příplatky. Tento centralizovaný přístup se prokázal jako ekonomicky neefektivní a navíc v důsledku vedl k nadměrnému zatěžování krajiny (Bičík, Jančák 2005). Bylo tedy třeba zemědělství restrukturalizovat. V organizační struktuře se změny týkaly restituce zemědělských pozemků původním vlastníkům, transformace socialistických zemědělských družstev do družstev vlastníků půdy a privatizace státních statků. Pro mnohá úskalí nebyla situace soukromých zemědělců v přechodném období jednoduchá a vlastníci často raději volili pronájem půdy zemědělským společnostem. Na počátku transformačního období došlo k výraznému poklesu produkce i nadměrné zátěže přírodního prostředí (Bičík, Jančák 2005). Socialistická produktivistická a nivelizační zemědělská politika snižovala rozdíly mezi zemědělskými oblastmi a vedla ke zvýšenému tlaku na přírodní prostředí. Restrukturalizace zemědělské politiky měla konkrétní dopady na českou krajinu. Zemědělské aktivity se v průběhu transformačního období koncentrovaly do příznivých a úrodných lokalit, zatímco v méně příznivých oblastech došlo ke změně z intenzivních praktik obhospodařování k extenzivním a byl zde podporován útlum zemědělství, zatravňování a zalesňování (např. dotace na zatravňování v 90. letech; Bičík, Jančák 2005).

Zemědělství v Česku výrazně ovlivnil vstup do Evropské unie, provázený změnou dotační politiky (realizované dnes z větší části formou dotací v rámci programů SZP). V současnosti jsou v Česku podporována opatření zaměřená na podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství jako formy rozvoje venkova. V posledních letech dochází v Česku také k rozvoji ekologického zemědělství, jak dokládá nárůst rozlohy ploch obhospodařovaných v režimu ekologického zemědělství z 3,7 % v roce 2000 na 11,4 % v roce 2010 (Agrocenzus 2010).

Struktura maloobchodní sítě prodeje potravin se ve sledovaném období značně přiblížila modelu rozvinutých zemí západní Evropy. Přechod na tržní ekonomiku byl provázen obdobím bouřlivého budování supermarketů (později hypermarketů apod.), zejména v 90. letech. V současnosti je tak Česko dokonce zemí s nejvyšším počtem hypermarketů na milion obyvatel ve střední Evropě (Spilková 2012). V transformačním období české ekonomiky lze sledovat postupný vývoj spotřebitelských preferencí ve prospěch velkoplošných korporátních maloobchodních řetězců (Spilková 2012). V období po roce 1990 významně narostl dovoz potravin a zemědělských výrobků do Česka. Jak uvádí Dubská (2012), dovozy potravin do Česka se dále výrazně zvětšily v období po vstupu do EU (Obrázek 2). Tento vývoj byl způsoben liberalizací agrárního zahraničního obchodu a následným vstupem do EU. Ve prospěch zemědělců z dodavatelských zemí hrály lepší ekonomické podmínky – především vyšší dotační podpora (Toman a kol. 2012). Zároveň se na českém trhu velice úspěšně prosadily nadnárodní maloobchodní řetězce, což prakticky způsobilo zánik českého maloobchodu s potravinami. Je více než jasné, že tyto společnosti svého dominantního postavení zneužívaly a prosazovaly takové obchodní podmínky, jež byly pro mnohé zemědělce v Česku diskriminační (Toman a kol. 2012).

Obrázek 2: Vývoj potravinové bilance Česka mezi lety 1993 - 2011

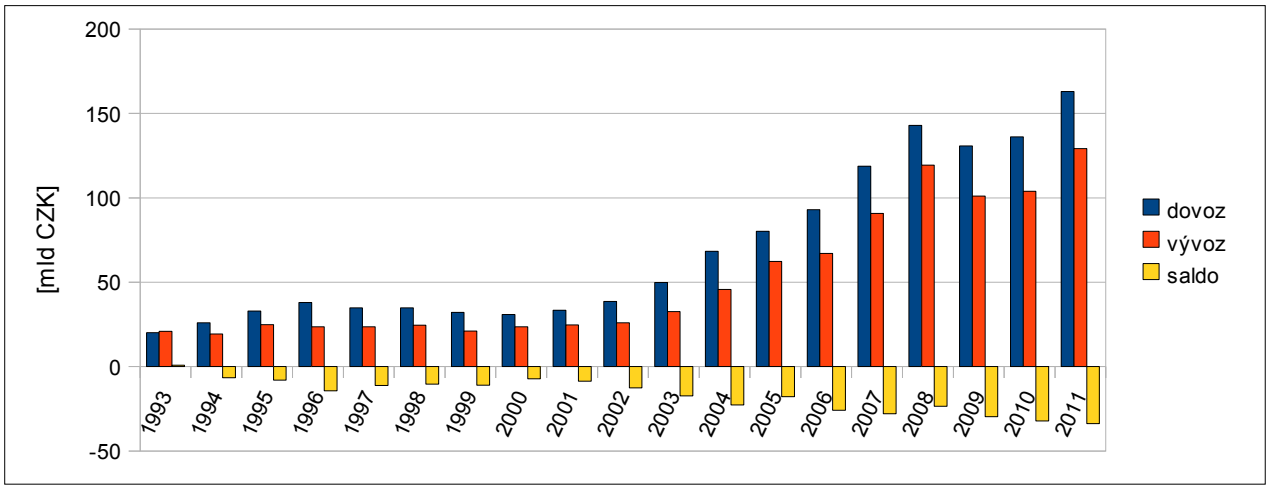

Zdroj: World Trade Organization (2013): International Trade and Market Access Data

Objem zahraničního obchodu s potravinami má dlouhodobě rostoucí trend, přičemž s výjimkou roku 1993 převažuje dovoz potravin nad vývozem (viz Obrázek 2). Saldo mezinárodního obchodu s potravinami je pro Česko dlouhodobě záporné. Růst dovozů

potravin negativně ovlivňuje české zemědělství i tuzemský zpracovatelský průmysl, kdy se podílí na dalšímu poklesu zemědělské produkce a poklesu počtu pracovních míst (Dubská 2012).

Podle Ilberyho a Maye (2005) lze dosáhnout udržitelnosti zemědělských systémů a celkového omezení negativních stránek současného potravinového systému vyplývajícího z uvedeného vývoje kombinací následujících přístupů: jednak změnou samotných metod zemědělství k více udržitelným praktikám, dále vytvářením lokálních (krátkých) potravinových řetězců, a nakonec ze strany spotřebitelů – prostřednictvím tzv. reflexivní spotřeby. Následující kapitola se blíže zaměřuje na druhý zmiňovaný aspekt zemědělsko-potravinového systému – proces distribuce potravin a propojení producentů se spotřebiteli.

4 Alternativní a lokální potravinové sítě

V důsledku výše zmiňovaných negativních aspektů průmyslového zemědělsko-potravinového systému, který se navíc prokázal jako nedůvěryhodný v opakovaných situacích tzv. „potravinové paniky[9]“, kdy docházelo ke kontaminaci širokého potravinového řetězce závadnými potravinami; a zvyšujícího se zájmu spotřebitelů o otázky zdraví, životního prostředí nebo podmínek chovaných zvířat (tzv. „welfare“), můžeme pozorovat rostoucí zájem spotřebitelů o tzv. „alternativní“ potraviny (do této kategorie lze zařadit široké spektrum certifikovaných biopotravin, lokálních nebo Fair trade potravin) (Robinson 2004; Goodman a kol. 2009). Tento zvýšený zájem o kvalitní potraviny, jak jej označuje Goodman a kol. (2009) – „obrat ke kvalitě[10]“ – spolu se zdůrazňováním environmentálních souvislostí v zemědělství a upuštěním od produktuvistického diskurzu (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009), vedly k vytvoření konceptu alternativních potravinových sítí (APS).

Termín „potravinové sítě“ se v odborné literatuře objevuje od počátku 90. let, kdy se pojem potravinové sítě stal klíčovým metodologickým termínem v širším interdisciplinárním studiu tzv. „geografie potravin“. Koncept potravinových sítí se zabývá různými vztahy mezi produkcí, distribucí, maloobchodem a spotřebou potravin (Richardson a Whatmore 2009). Pojem „potravinové sítě“ je v současnosti převládajícím termínem ve studiu dané problematiky a nahradil dříve používané „potravinové systémy“ (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009). Označením „alternativní“ se pak alternativní potravinové sítě (APS) vymezují vůči konvenčnímu průmyslovému zemědělsko-potravinovému komplexu na rozdíl od kterého nabízí „kvalitní, zdravější a eticky uspokojivější potraviny v kontextu transparentnějšího – a proto důvěrnějšího – vztahu s producenty potravin“ (Maye, Kneafsey a Holloway 2007, s. 2). APS můžeme chápat jako rychle se rozvíjející koncept, jenž se snaží prostorově, ekonomicky a sociálně přiblížit strany produkce a spotřeby, a který je spojen, mimo jiné, „s explozí bio, Fair trade, lokálních a vysoce kvalitních potravin“ (Goodman a kol. 2009, s. 4:208).

9 *food scare*; např. epidemie BSE, v nedávné době např. kontaminace zeleniny nebezpečnou variantou bakterie Escherichia coli v létě 2011 nebo tzv. „skandál s koňským masem“ na počátku roku 2013
10 *quality turn*

Ve své původní podobě jsou potraviny v rámci APS distribuovány skrze nové institucionální formy, jež jsou paralelní ke klasickým distribučním kanálům. Mezi tyto alternativní formy distribuce řadíme např. farmářské trhy[11], bedýnkový systém[12], sdružení spotřebitelů, komunitou podporované zemědělství[13] nebo např. přímý prodej ze dvora farmy (Goodman a kol. 2009). Tyto alternativní formy distribuce (v případě lokalizovaných APS) se snaží přímo propojovat producenty se spotřebiteli a obcházejí tzv. „prostřední článek“ konvenčního potravinového řetězce (viz Obrázek 3).

Obrázek 3: Schéma zemědělsko-potravinového systému

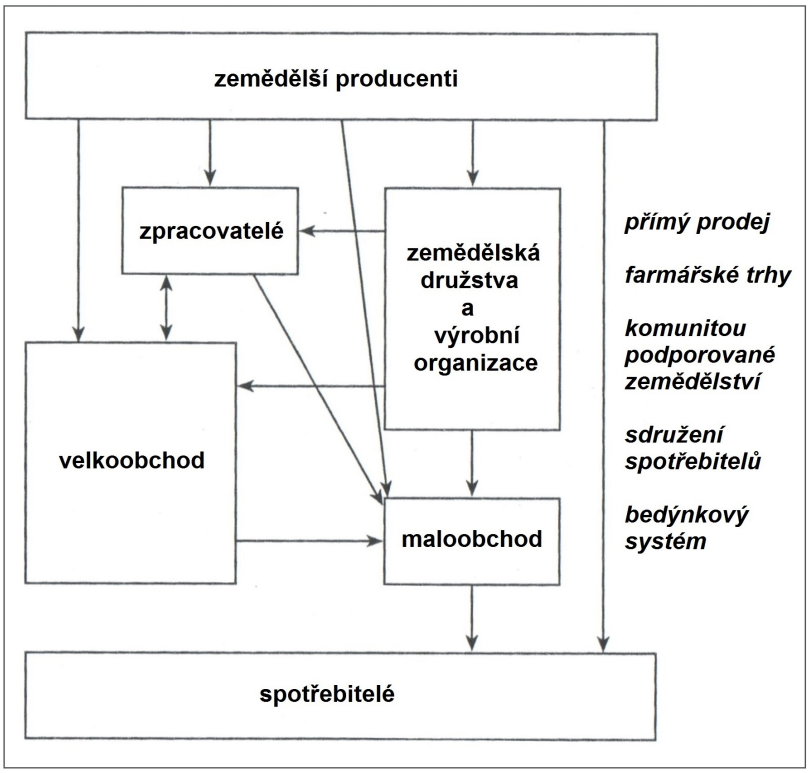

Zdroj: Robinson (2004), upraveno

APS dále můžeme rozdělit podle Goodmana a kol. (2009) na lokalizované (typické snahou co nejvíce zkrátit cestu potravin ke spotřebiteli – tzv. krátké potravinové řetězce) a globalizované (např. Fair trade – zde je důraz kladen na eticky spravedlivý obchod s producenty pocházejícími z rozvojových zemí v rámci globalizovaného potravinového řetězce). Za potraviny v rámci lokalizované APS jsou pak považovány takové, které jsou vyprodukovány, zpracovány, distribuovány a spotřebovány uvnitř daného regionu

11 *farmers' markets*
12 *box scheme*
13 *community supported agriculture*

bez potřeby být zapojeny do dlouhého potravinového řetězce zahrnujícího větší počet aktérů (Robinson 2008). Watts a kol. (2005) se zabývá různými pohledy na problematiku APS a tvrdí, že je to právě přístup zaměřující se na distribuci skrze krátké potravinové řetězce (na rozdíl od přístupů omezujících se např. na otázku kvality potravin), který vidí jako silnou alternativu ke konvenčnímu globalizovanému potravinovému systému. V poslední době je totiž patrný zájem maloobchodních řetězců prodávat tyto „alternativní potraviny“ a běžně je nabízejí jako součást svého sortimentu – např. více než 70 % biopotravin ve Velké Británii je dnes distribuováno prostřednictvím supermarketů (Goodman a kol. 2009). Tento proces bývá označován jako „konvencionalizace“ a vztahuje se právě ke skutečnosti, kdy jsou „alternativní“ potraviny distribuovány skrze maloobchodní řetězce integrované do globálních potravinových sítí. Tento fakt je kritizován zejména pro omezení pouze na otázku kvality, přičemž sociální rozměr, získaný relativizací konvenčního vztahu producenta a spotřebitele, se takto vytrácí (Goodman a kol. 2009).

Lokalizované APS se v literatuře nejčastěji označují jako „lokální potravinové systémy[14]“ (např. Feagan 2007; Ilbery a Maye 2005; Hinrichs 2000) nebo „lokální potravinové sítě[15]“ (např. Goodman a kol. 2009; Tregear 2011). Ve své práci jsem se rozhodl používat pojem „lokální potravinové sítě“ (LPS), který považuji za vhodnější, protože terminologicky koresponduje s etablovaným pojmem APS.

Vymezení „lokálnosti“, tedy vzdálenosti, do které je možno považovat potravinovou síť za lokální, není jednotné a závisí např. na hustotě zalidnění dané oblasti (Martinez a kol. 2010). Pro fungování LPS je důležité tzv. „znovu-propojování[16]“ místních producentů se spotřebiteli na regionální (lokální) úrovni, tedy vytváření vztahu, který se v rozvinutých zemích vytratil během období poválečné masové produkce (Robinson 2004). Kritici konvenčního potravinového systému poukazují na nerozpoznatelnost původu jídla a anonymitu aktérů uvnitř konvenčních potravinových sítí. „Zakořenění[17]“ LPS je koncept, jenž referuje o sociokulturních procesech spojených se vztahem producenta a spotřebitele, který je v rámci LPS „znovu-zakořeněný[18]“ v konkrétním místě a komunitě (Feagan 2007). Distribuce jídla v rámci lokálně zakořeněného,

14 *local food systems*
15 *local food networks*
16 *reconnecting*
17 *embededdness*
18 *re-embedded*

krátkého potravinového řetězce přispívá k povědomí konzumenta o původu potravin a umožňuje přímý kontakt mezi farmáři a konzumenty. Mezi spotřebitelem a producentem ideálně vzniká vztah důvěry, sociální interakce, sdílení informací, apod. (Feagan 2007). LPS jsou dále typické specifickými metodami produkce a distribuce potravin. Do LPS jsou nejčastěji zapojeny malé farmy, které jsou na rozdíl od velkých producentů více spjaty s konkrétní lokalitou a místním sociálním prostředím (Martinez a kol. 2010). Tato skutečnost má příznivý dopad i v oblasti životního prostředí – díky eliminaci negativních dopadů spojených s intenzivní a koncentrovanou zemědělskou produkcí a větší starostlivostí aktérů zapojených do LPS o stav krajiny.

4.1 Přínosy lokálních potravinových sítí

Tematika lokálních potravinových sítí byla poměrně rozsáhle zpracována a v odborné literatuře zmiňované přínosy propojení produkce a spotřeby na místní úrovni lze zařadit do oblasti životního prostředí; potravinové bezpečnosti[19]; zdraví obyvatel a kvality potravin; a ekonomického a regionálního rozvoje (Martinez a kol. 2010). V následujícím textu jsou podrobně uvedeny přínosy uváděné v literatuře ve zmiňovaných oblastech.

Věnujme se tedy nejprve přínosům v oblasti životního prostředí. Podpora produkce a spotřeby kvalitních potravin v rámci LPS má potenciál vzhledem k posunu zemědělských praktik směrem k více environmentálně udržitelným módům produkce. V rámci lokálně zakořeněného zemědělsko-potravinového systému je totiž přírodní prostředí vnitřním faktorem produkce potravin, zatímco u konvenčních průmyslových potravinových sítí můžeme pozorovat snižování významu přírodního prostředí (Feagan 2007). Potraviny v rámci LPS jsou ve většině případů produkovány v souladu s postupy ekologického zemědělství. Spotřebitelé v rámci LPS preferují potraviny produkované udržitelnými metodami a motivují tak zemědělce k používání šetrných metod produkce. Vzhledem k relativně nízkým cenám fosilních paliv jsou potraviny

19 *food security*; zabezpečený přístup k jídlu (fyzicky, sociálně a ekonomicky) pro všechny jedince bez rizika ztráty tohoto přístupu (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009)

v rámci globalizovaného zemědělsko-potravinového systému přepravovány na velké vzdálenosti. Zastánci lokalizace tvrdí, že vlivem distribuce prostřednictvím krátkých potravinových řetězců dochází k redukci nadměrné dopravy a tzv. „potravinových kilometrů[20]“. Omezení dopravy na dlouhé vzdálenosti se příznivě projevuje omezením využívání fosilních paliv a spojených emisí skleníkových plynů (Tregear 2011; Martinez a kol. 2010). V souvislosti s transportem je třeba uvést skutečnost, že závisí na zvoleném druhu dopravy. Nejméně energeticky efektivním způsobem je letecká doprava. Například výzkum zaměřený na roli dopravy v potravinovém řetězci (Saunders a Hayes 2007) prokázal, že při letecké přepravě třešní ze Severní Ameriky do Velké Británie bylo uvolňováno více emisí oxidu uhličitého než při přepravě jablek lodí ze vzdálenějšího Nového Zélandu.

Otázka potravinové bezpečnosti se vztahuje k zajištění přístupu k potravinám pro všechny vrstvy společnosti (vertikálně i horizontálně). Skrze LPS má být umožněn přístup ke kvalitním potravinám pro méně příjmové vrstvy společnosti díky vyloučení „prostředního článku“ zemědělsko-potravinového systému – maloobchodních řetězců (Maye a kol. 2007). V rozvinutých zemích existují oblasti tzv. „potravinových pouští[21]“ a právě zde může lokalizovaná produkce a spotřeba potravin pomoct překonat problémy spojené s nedostatkem kvalitních potravin. Z této myšlenky se dále vyvinul koncept zajištění potravinové bezpečnosti na komunitní bázi, realizovanými některými hnutími, který bývá označován jako „komunitní potravinová bezpečnost[22]“ (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009).

Zastánci LPS dále proklamují pozitivní ekonomický efekt, který působí na zapojené aktéry. Základní myšlenka ekonomického přínosu LPS místní komunitě spočívá jednoduše v principu, kdy v situaci, kdy spotřebitelé preferují místní produkty před dováženými, zůstávají peníze utracené za potraviny uvnitř daného regionu a stimulují zpětně výrobce, kteří vytváří nová pracovní místa (tzv. „multiplikační efekt[23]“)

20 *food miles*; komplexní vyjádření vzdálenosti, kterou jídlo urazí od producenta ke spotřebiteli, do výpočtu bývají zahrnuty všechny složky výsledného produktu, např. také obaly (Vávrů 2007)

21 *food desert*; region, kde je omezený přístup nebo horší ekonomická dostupnost zdravých, čerstvých potravin a převaha zpracovaných (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009; Watts a kol. 2005)

22 *community food security*

23 lokální nebo regionální multiplikátor; ekonomický mechanismus fungující na principu pozitivní zpětné vazby; multiplikační efekt se skládá se ze tří typů efektů: přímý (hodnota spojená s novou formou produkce, zpracování, obchodu, vytvořených pracovních míst a růstu příjmů), nepřímý (efekt na ostatní místní odvětví spojených s novou formou produkce) a indukovaný (zvýšený příjem domácností, jejichž příjem se zvýšil vlivem přímého a nepřímého efektu, dále podporuje výdaje za zboží a služby v regionu) (Blažek, Uhlíř 2002; Martinez a kol. 2010)

(Martinez a kol. 2010), z čehož těží širší místní komunita (Tregear 2011). Zemědělci zapojeni do konvenčního zemědělsko-potravinového systému jsou pod velkým tlakem (viz kapitola 3). Přínosem pro zemědělce v rámci LPS je fakt, že utrží větší podíl z prodané jednotky produktu tím, že vyloučí „prostřední článek“ potravinového řetězce mezi zemědělci a spotřebiteli (Martinez a kol. 2010). Často bývá zdůrazňován také výrazně spravedlivější charakter pracovních podmínek aktérů v rámci LPS v kontrastu k podmínkám aktérů v rámci konvenčního potravinového systému, např. vykořisťování námezdných pracovníků – imigrantů (Shelley 2007, Tregear 2011). Dalším pozitivem jak pro lokální ekonomiku, tak pro potravinovou bezpečnost je posílení stability, vzhledem k omezení vlivu fluktuace cen na globálních trzích (Vávrů 2007). V neposlední řadě se důraz na LPS stal nástrojem pro reformovanou zemědělskou politiku EU prostřednictvím tzv. „potravinové relokalizace“ (Watts a kol. 2005). Tyto nové přístupy v zemědělské politice označované jako „nové paradigma rozvoje venkova“ (např. Goodman 2004), jsou charakteristické důrazem na diverzifikovanou, multifunkční roli zemědělství a představují jednu z forem jak se do budoucna vyhnout problémům venkova spojeným s průmyslovým zemědělstvím (Goodman a kol. 2009).

Důležitým aspektem zmiňovaným v souvislosti s LPS je vliv na zdraví populace. V posledních desetiletích bylo možné sledovat nárůst zdravotních problémů spojených s nevhodným stravováním v rozvinutých zemích, vedoucí např. k obezitě a s ní spojených problémů. Ani Česko není v tomto ohledu výjimkou (například ve výskytu rakoviny tlustého střeva patříme světově k zemím s nejčastějším výskytem v populaci). Přínosem potravin v rámci LPS v oblasti zdraví je jejich kvalita, čerstvost a větší obsah živin ve srovnání s konvenčními potravinami. Rozšířená nabídka „zdravých“, lokálních potravin může motivovat spotřebitele ke změně stravovacích návyků (Martinez a kol. 2010). Potraviny v rámci LPS nejsou přepravovány na dlouhé vzdálenosti a není je proto třeba uměle chemicky upravovat k zajištění trvanlivosti. Zároveň mají potraviny vypěstované v souladu s praktikami ekologicky udržitelného zemědělství standart certifikovaných biopotravin (v mnoha případech jsou také certifikovány). Velký přínos pro veřejné zdraví vidím v propojení LPS se státními institucemi jako například program „Food for Life“ ve Velké Británii, v rámci kterého je podporováno dodávání místních kvalitních potravin do školních jídelen. Tento program je dílem britské organizace Soil Assosiation, která podporuje udržitelné formy zemědělství

(www.soilassociation.org/schoolfood). Podobné iniciativy se objevují i ve Spojených státech amerických, kde je do programu „Farm to school“ zapojeno necelých 12 500 škol (www.farmtoschool.org). Takový přístup zajišťuje odbyt místním zemědělcům na jedné straně, na druhé straně tento preventivní přístup podporuje zdravé stravování již od útlého věku a předchází pozdějším výdajům na léčbu spojenou s nevhodným stravováním.

Další výhodou decentralizované produkce a distribuce prostřednictvím LPS je předcházení šíření kontaminovaných potravin na rozsáhlém území jakého jsme svědky u konvenčního systému – a následně tedy tzv. „potravinové paniky“ (Martinez a kol. 2010).

4.2 Kritický pohled na vliv lokálních potravinových sítí

Pro posouzení skutečného vlivu i pro další potencionální rozvoj LPS je nutné k problematice přistupovat objektivně a konstruktivně zodpovědět kritické poznámky z řad odborníků. Proto zde uvádím stručný přehled nejčastěji kritizovaných a přehlížených skutečností.

V poslední době byly kritice podrobeny zejména dopady v environmentální a socioekonomické rovině. V environmentální rovině to je např. vliv LPS na redukci „potravinových kilometrů“ a předpokládanou větší energetickou efektivitu vyznačující se nižší spotřebou energie. Koncept „potravinových kilometrů“ se jeví jako nedostatečně průkazný (Tregear 2011). Například ve studii porovnávající konvenční potravinové sítě s LPS (Saunders a Hayes 2007) nebyl zjištěn výrazný rozdíl v emisích skleníkových plynů. Nižší emise vzhledem ke kratším vzdálenostem dopravovaných potravin byly vyrovnány větší dopravní efektivitou konvenčních potravinových sítí (nižší spotřeba energie na jednotku). Významný rozdíl v neprospěch konvenčních potravinových sítí byl zjištěn pouze při přepravě leteckou dopravou. Výsledkem je, že v současnosti neexistuje shoda na skutečnosti, zda je LPS energeticky úspornější. Martinez a kol. (2010) tvrdí, že záleží na energetické efektivitě konkrétní LPS, v některých případech je skutečně efektivnější, v jiných tomu tak nemusí být. Tato skutečnost může být způsobena také faktem, že energetická stránka produkce

u některých sítí převažuje stránku dopravy. Pro posouzení energetického vlivu proto Martinez a kol. (2010) dále navrhuje přístup „životního cyklu[24]“, který zahrnuje energetické posouzení všech vstupů zapojených do zemědělsko-potravinového systému (produkce, transport, zpracování, výroba umělých hnojiv a pesticidů, energetická náročnost dané formy zemědělství apod.)

Kritika v socioekonomické oblasti se vztahuje k několika skutečnostem. Podpora produkce a distribuce v rámci LPS stimuluje odvětví zapojené do těchto sítí v regionu, na druhou stranu ale tato skutečnost znamená sníženou ekonomickou aktivitu podniků založených na exportu (Martinez a kol. 2010). Další kritika se týká přínosu LPS regionálnímu rozvoji. Jak shrnuje Tregear (2011) může to být například skutečnost, že LPS jsou nejvíce koncentrovány v regionech bohatých na zdroje s již diverzifikovaným zemědělstvím, a proto jsou spíše výsledkem než hybatelem regionálního rozvoje. Přínos pro širší společnost a ekonomiku je také předmětem diskuzí, přičemž podle některých vedou LPS k určité exkluzivitě a protekcionismu, spíše než širší otevřenosti. Na základě studia sociální struktury je také patrná omezená participace znevýhodněných skupin obyvatelstva – rasových nebo sociálních (Tregear 2011). Jako další kritizovaná skutečnost se jeví naivní romantizace a idealizace lokální komunity a opomíjení faktu, že i na lokální úrovni může docházet ke konfliktům a neshodám (Fendrychová 2012).

Jak bylo předloženo výše, téma lokálních potravinových sítí je poměrně komplexní problematikou a její zhodnocení není jednoznačné. Nejčastěji zmiňovanými přínosy LPS v porovnání s konvenční potravinovou sítí jsou příznivé dopady na životní prostředí, zdraví zapojených spotřebitelů, potravinovou bezpečnost; zdraví zapojených spotřebitelů a regionální rozvoj. V oblasti regionálního rozvoje a enviromentální oblasti jsou však přínosy stále předmětem diskuze. Důležitým faktem je spojitost LPS s udržitelnými formami zemědělství, jež se však může vytrácet spolu s tzv. konvencionalizací potravinové sítě. V souladu s aktuální potřebou nalezení trvale udržitelných forem organizace lidské společnosti a udržitelného vztahu společnosti s přírodním prostředím považuji toto téma za vysoce důležité. Jakým způsobem může propojení producentů a spotřebitelů na místní úrovni v dnešní technologicky vyspělé společnosti napomoci při naplnění tohoto cíle se blíže věnuje následující část, jež se rozebírá konkrétní formu LPS – komunitou podporované zemědělství.

24 *life cycle assessment*

5 Komunitou podporované zemědělství

V této kapitole se zaměřuji na koncept komunitou podporovaného zemědělství[25] (KPZ), které představuje specifickou formu LPS. Proč jsem se rozhodl věnovat právě tomuto konceptu? KPZ představuje podle mého názoru nejradikálnější formu LPS. Ve srovnání se známějšími farmářskými trhy nebo systémem tzv. „bedýnek[26]“ se jedná o nejvíce přímé propojení spotřebitelů se zemědělci, zpečetěné závazkem mezi producentem a spotřebitelem na celou sezónu. Jednoznačné rozdělení producent-spotřebitel v tomto případě mizí a spotřebitel se může v některých případech aktivně podílet na produkci. Otevřený vztah producenta a spotřebitele odlišuje KPZ od ostatních forem LPS a je zdrojem celé řady specifik. V rámci alternativních potravinových sítí je navíc je koncept KPZ v Česku zatím nejméně prozkoumaným fenoménem vedle např. již více známých farmářských trhů.

KPZ je socioekonomickým konceptem, který podporuje produkci a spotřebu potravin na lokální úrovni. Nejedná se zde však pouze o distribuci potravin. Principy KPZ jsou mnohem hlubší. Sdílením společného závazku dochází v různé míře k vytváření vazeb mezi zemědělci a spotřebiteli i mezi spotřebiteli navzájem. Koncept KPZ, podobně jako ostatní formy LPS představuje alternativu k globalizovanému potravinovému řetězci. Zároveň jsou charakteristickým rysem KPZ šetrné metody zemědělské produkce. Často jsou producenti certifikovanými ekologickými zemědělci, i když to není pravidlem.

Základní model spočívá v principu, kdy si spotřebitelé předplatí určité množství z úrody konkrétní farmy v danou sezónu, kterou pak dostávají v pravidelných, např. týdenních intervalech. Ze spotřebitelů se po zaplacení svých podílů stávají členové KPZ. Tzv. „potravinový podíl[27]“ nemusí být striktně zaplacen finanční částkou, ale může být (částečně) splacen např. prací na farmě nebo jinak prospěšnou prací. Důležitý je princip solidarity, kdy v některých případech je zohledňován sociální status jednotlivce a např. výše platby se odvozuje od finančních možností jedince. Vždy záleží

25 v češtině se lze nejčastěji setkat s překladem z anglického *Community Supported Agriculture* (CSA)

26 bedýnkový systém (z angl. *box scheme*) je forma LPS, která spočívá v prodeji předem připravených bedýnek spotřebitelům, kteří si bedýnku dopředu objednají (nejčastěji obsahují lokální bio-ovoce a zeleninu, výjimkou však nejsou např. ani exotické druhy ovoce a zeleniny v bio kvalitě). Platba probíhá většinou při převzetí. Prodejci mohou být farmáři nebo obchodníci (Vávrů 2007, Frélichová 2013)

27 *food share*

na domluvě v rámci konkrétní skupiny, a mezi KPZ existují velké rozdíly. Cena jednotlivého podílu závisí na počtu členů a měla by být stanovena tak, aby byl dohromady zajištěn adekvátní příjem pro zemědělce (Cooley, Lass 1998). Model KPZ přináší výhody pro obě strany: spotřebitel dostává pravidelně čerstvé kvalitní potraviny a zároveň podporuje místní zemědělce; pro zemědělce spočívá výhoda v možnosti zajištěného odbytu, kdy celý koncept je alternativou ke konvenčnímu tržnímu systému, kde jsou zemědělci vystaveni větší konkurenci a rizikům (Hayden, Buck 2012). Spotřebitelé sdílí společně se zemědělci rizika (např. sucho, neúroda), takže v situaci neúrody dostanou „všichni méně, ne jenom zemědělci" (Cone a Myhre 2000, s. 187). Na druhou stranu sdílí také výhody (široká škála plodin, obecně nižší cena díky přímému prodeji nebo nadbytek potravin), které jsou rovnoměrně rozděleny mezi členy.

Jako předchůdce KPZ lze označit iniciativu zvanou „teikei" (partnerství), která se zrodila v Japonsku v polovině 60. let, kde potřeba zajistit čerstvé ovoce a zeleninu pro své rodiny v období nedostatku vedla skupinu žen k uzavření smlouvy s místní farmou, ve které se zavazovaly k podpoře farmy výměnou za jídlo (Van En 1995). Podobné přístupy přímého propojení farmářů se spotřebiteli, založené na kolektivních principech se objevily ve druhé polovině 70. let ve Švýcarsku a Německu (Henderson 2010), odkud se tento inovativní princip rozšířil v roce 1985 konečně do USA (Cooley, Lass 1998). Zde se pro koncept ujal název „komunitou podporované zemědělství". Se zrodem KPZ jsou spjatá jména Robyn Van En a Jan Vander Tuina, kteří spolu se skupinou přátel na farmě v Massachusetts provozovali projekt KPZ a poprvé použili tento název (Van En 1995).

V současnosti jsou realizace konceptu KPZ rozšířené v mnoha zemích světa. Velký úspěch zaznamenaly v Severní Americe (USA, Kanada), západní Evropě (Velká Británie, Francie, Německo, Švýcarsko, Itálie, Portugalsko), v Japonsku nebo v Austrálii. V anglosaských zemích se pro tyto projekty používá zkratky CSA, jinde se však setkáme i s jinými označeními projektů vycházejících ze stejných principů jako KPZ: ve Francii AMAP[28], Itálii GAS[29], v Portugalsku „Reciproco", v Japonsku „Teikei", v kanadském Quebecu ASC[30]. Jednou ze zemí kde se KPZ úspěšně rozvinulo jsou Spojené státy americké. Podle serveru Local Harvest (www.localharvest.org), je

28 *Associations pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne;* Asociace pro podporu a udržení malých rodinných farmářů
29 *Gruppi di Acquisto Solidale;* solidární skupiny spotřebitelů
30 *Agriculture soutenue par la communauté;* komunitou podporované zemědělství

aktuální počet KPZ projektů v USA přes 4 000. Podle průzkumu amerického ministerstva zemědělství bylo v roce 2007 bylo do projektů KPZ v USA zapojeno přes 12 500 farem. Celosvětovému šíření myšlenky KPZ a podpoře rodinných, udržitelně hospodařících farmářů napomáhají mezinárodní organizace, jako je například organizace Urgenci[31]. V posledních letech se tak objevují různé realizace projektů KPZ i v zemích střední a východní Evropy – např. Česko, Maďarsko, Rumunsko; Afriky i Asie – Indie, Čína (Henderson 2010). KPZ představuje marginální, ale rychle se rozrůstající sektor producentů a spotřebitelů zemědělských produktů.

Motivace aktérů KPZ souvisí, vedle potřeby kvalitních, čerstvých potravin, zejména s výše popisovanou kritikou průmyslového zemědělství a podporou udržitelných forem zemědělství. KPZ tak představuje „radikální pokus odolat praktikám průmyslového zemědělství“ (Cone a Myrhe 2000, s. 188). Ideály zakladatelů se vztahovaly k myšlence propojení obyvatel měst a venkova a zajištění přísunu kvalitních potravin pro všechny právě prostřednictvím KPZ (Adam 2006). Podle autorek Cone a Myhre (2000) lze chápat KPZ v širší souvislosti jako hnutí, které se snaží překonávat mnohé problematické aspekty života v moderní společnosti. Důsledky modernity, jak uvádí Giddens (2003), jsou mimo jiné „oddělování času a prostoru“ a dále „oddělování prostoru od místa“ („prázdného prostoru“ od místa jako geograficky ukotveného fyzického rámce sociálních činností), kdy „viditelná forma“ místa dění je utvářena především vztahy mezi „nepřítomnými“ druhými vzdálenými od bezprostředního interakce „tváří v tvář“. Na životy lidí všudypřítomně působí rozdílné institucionalizované dimenze modernity, jejichž vlivem dochází ke spojování intimních aspektů osobního života se sociálními jevy na národním nebo globálním měřítku. Výsledkem je pak pocit oddělení a „vyvázání[32]“, ztráty jistoty, což způsobuje obtíže při vytváření uspokojivého a naplňujícího narativu sebe sama (Giddens 1991, cit. in Cone a Myhre 2000). Z tohoto pohledu se jeví možný potenciál KPZ při překonávání problematických aspektů modernity skrze „znovu-zakořenění“ osob v čase a místě prostřednictvím propojování osob se specifickým územím a povědomím o sezonalitě (Cone a Myhre 2000). Podobný potenciál vidí v KPZ i Feagan a Henderson (2008), kteří tvrdí, že „znovu-zakořenění“ aktérů v místě a čase spolu se společně sdíleným

31 zkratka *An Urban - Rural Network: Generating new forms of Exchange between Citizens;* organizace propojující města a venkov vytvářející nové formy výměny mezi obyvateli; *více na* www.urgenci.net
32 *disembeddedness*

závazkem dekomodifikují potraviny a celý vztah producentů se spotřebiteli. Vztah tedy funguje na odlišné bázi od konvenčního potravinové sítě. Komodifikace potravin je viděna jako špatná, protože vede k „nezdravým potravinám, které jsou levné jenom zdánlivě, protože v dlouhodobém měřítku způsobují degradaci přírodního prostředí a vyčerpávání neobnovitelných zdrojů“ (Cone a Myhre 2000, s. 188), krátkodobé náklady jsou ukryty ve formě chudoby pracovníků – imigrantů a zemědělců rozvojových zemí (Cone a Myhre 2000).

5.1 Konceptualizace komunitou podporovaného zemědělství

Z hlediska jednotlivých druhů potravin jsou formou KPZ nejčastěji nabízeny zelenina a ovoce, lze se ovšem setkat i s ostatními potravinami jako mléčné výrobky, vejce, maso nebo med. Potraviny jsou čerstvé a jejich kvalita vyplývá z faktu, že jsou vyrobeny v souladu s postupy trvale udržitelného zemědělství.

Nabídka sezónních potravin je charakteristickým rysem KPZ. Spotřebitelé si složení jednotlivého podílu (potravin) nemohou vybrat, ale množství i druhové složení je navoleno a rovnoměrně rozděleno mezi členy vždy podle probíhající sezóny a aktuální úrody plodin. Toto specifikum podporuje sepětí s přírodními cykly a nabídka čerstvých sezónních potravin je většinou vítaným přínosem. Pro některé spotřebitele, navyklé širokému nelimitovanému výběru potravin konvenčního řetězce, přece jenom může být tato skutečnost zpočátku překážkou (Brown, Miller 2008). Jednoznačným přínosem je však sezónnost z hlediska edukačního, kdy zejména děti v rodinách členů KPZ mají díky sezónním potravinám větší povědomí o přírodních cyklech. Celkově participace v KPZ zvyšuje povědomí členů a zapojených rodin o původu potravin, jsou svědky udržitelných forem hospodaření a neoddělitelného vztahu produkce potravin a přírodního prostředí (Cooley, Lass 1998). Sami mohou farmu navštívit a podílet se na hospodaření. Nabídka nejčastěji nezahrnuje celý rok, ale vztahuje se ke sklizni druhů zeleniny a ovoce od jara do podzimu. Některé KPZ však nabízí uskladněné nebo zpracované potraviny i během zimy (Adam 2006).

Výše jednoho potravinového podílu v KPZ se v literatuře udává kolem 400 $ v USA na jednoho člena na sezónu – zpravidla 6 měsíců (Lass a kol. 2001). Podobnou částku 450 $ uvádí Cooley a Lass (1998), za kterou byli členové týdně zásobováni přibližně 12 kg zeleniny a ovoce. Adam (2006) uvádí typickou cenu podílu 300 $. Jak jsem již zmiňoval, existují velké odlišnosti v jednotlivých KPZ a cena podílu se odvíjí mj. od počtu členů, velikosti a druhového složení jednotlivého podílu atd. Podobně cena potravinového podílu ve Velké Británii se pohybuje nejčastěji v rozmezí 300–600 £ (Saltmarsh a kol. 2011).

V českých podmínkách je situace obdobná. V projektu KPZ v Brně byla v sezóně roku 2012 nastavena výše jednotlivého potravinového podílu na 5000 Kč, za což každý člen obdržel týdně 4–7 kg čerstvé zeleniny v závislosti na období. Týdenních dodávek bylo dohromady 25 (od června do prosince). V tomto projektu bylo nabízeno přes 20 druhů zeleniny. Zapojeno bylo 28 členů (www.veronica.cz). Podobná situace je v dalším projektu KPZ v Praze. Zdejší projekt KPZ, jež nese název „Komunita podporujme svého sedláka“, nabízí svým členům týdenní odběr zeleniny a ovoce za 5160 Kč za sezónu při týdenním odběru po dobu 24 týdnů. Navíc nabízí možnost si k podílu přikoupit vejce nebo mléčné výrobky. V tomto projektu je zapojeno přibližně 50 členů a 3 farmáři (www.bio-bedynky.cz).

V závislosti na dohodě v rámci konkrétního projektu KPZ se členové-spotřebitelé zavazují k výpomoci při pěstování, sklizni, distribuci nebo výdeji produktů. Výpomoc se může týkat také informování dalších členů ohledně novinek na farmě, setkání, schůzí, a to jak prostřednictvím tištěných letáků, tak prostřednictvím webových stránek nebo emailů. Podle nedávného průzkumu KPZ v USA právě elektronická komunikace se členy představuje důležitý informační kanál (Woods a kol. 2009). Na straně producentů se zemědělci zavazují poskytovat produkty v požadované kvalitě a kvantitě a umožnit volný přístup členů KPZ na farmu (Cone a Myhre 2000).

Každý projekt KPZ je jedinečný a formuje se na základě představ zapojených aktérů v konkrétní lokalitě. Proto existují rozdíly v uspořádání, organizaci i velikosti různých KPZ. Projekty KPZ lze obecně rozdělit na dvě skupiny, tzv. předplatitelské (řízené farmou) a podílové (řízené spotřebiteli), dále však existují různé modifikace (Adam 2006):

- **Předplatitelský typ KPZ (řízené farmou)**
  V odběratelských projektech KPZ má rozhodující roli organizátora farmář, od členů-odběratelů není většinou vyžadována práce na farmě.

- **Podílový typ KPZ (řízené spotřebiteli)**
  Podílové projekty vychází z iniciativy skupiny spotřebitelů, kteří organizují celý projekt a pro produkci potravin si najímají farmáře.

Jak jsem již uvedl, důraz na aktivní budování fungující komunity a odlišného vztahu producentů se spotřebiteli, založeném na důvěře a „dekomodifikaci“ potravin stál u zrodu KPZ. V posledních letech se ovšem tato stránka ukazuje jako problematická nebo nedůležitá pro řadu spotřebitelů zapojených do KPZ. Některé projekty KPZ postupem času inklinovaly k tržní orientaci, přičemž další si zachovaly svůj hlubší potenciál a soustředěnost na budování komunity, kdy chápou KPZ jako formu širšího hnutí trvale udržitelného zemědělství (Hayden, Buck 2012). Vytváření fungující komunity integrované prostřednictvím vztahu k jídlu není tak jednoduché, jak se zpočátku mohlo zdát. Při formování nové skupiny je důležitá existence „jádrové skupiny“ (motivovaní přátelé) aktérů s proaktivním přístupem, kteří dobrovolně pomohou s řešením aktuálních problému a jsou schopni organizace.

5.2 Odběratelé – spotřebitelé

Model KPZ nemusí vyhovovat zdaleka všem. Uváděná specifika (sezonalita, aktivní participace, platba předem apod.) mohou řadu spotřebitelů odrazovat. To, co jedny odrazuje, jiné naopak přitahuje. Podle výzkumu Haydenové a Bucka (2012) se členové (odběratelé) KPZ při činnostech spojených s KPZ prokazatelně cítí lépe, než při nakupování potravin v supermarketu. Důležitý je pocit sounáležitosti s ostatními členy, které spojuje společný zájem o udržitelné zemědělství a „zdravé“ potraviny. Aktivity většinou probíhají v přátelské uvolněné atmosféře. Po ekonomické stránce je patrný přínos ve smyslu nižší ceny potravin. Ve studii z roku 1998 prokázali Cooley a Lass nižší cenu potravin pro spotřebitele zapojené do KPZ ve srovnání s jak „bio“, tak

konvenčními potravinami, které by jinak nakupovali v maloobchodních sítích. Nicméně průzkumy zaměřené na spotřebitele ukázaly, že pro odběratele není cena potravin rozhodujícím faktorem. Jako nejdůležitější se ukázaly otázky kvality potravin a vlivu na přírodní prostředí (Cone a Myhre 2000). Cooley a Lass (1998) podobně uvádějí jako nejdůležitější příčiny spotřebitelů vedoucí k zapojení se do KPZ kvalitu potravin a snahu podporovat místní zemědělce, dalšími důvody byly například vliv na přírodní prostředí a obava z nedostatečné bezpečnosti konvenčních potravin. Tento fakt lze připisovat na vrub specifické sociální struktuře aktérů zapojených do KPZ, kdy ve srovnání s většinovou populací vykazují aktéři KPZ (farmáři i spotřebitelé) vyšší dosažené vzdělání i vyšší finanční příjem (Cone a Myhre 2000; Brown a Miller 2008).

Další specifický rys spojený se zapojením členu do KPZ popisují Cone a Myhre (2000). Na základě provedených průzkumů poukazují na fakt genderově nevyvážené struktury. Do aktivit, jako jsou výpomoc na farmě či vaření a zpracování potravin byly mnohem více zapojeny ženy než muži (zejména z rodin, kde byla žena v domácnosti). Autorky (Cone a Myhre 2000) tuto otázku uzavírají poukazujíc na skutečnost, že jsou to právě ženy, které vážou sebe a své rodiny k místní komunitě.

Zapojení do KPZ způsobuje změnu ve stravování a zvýšenou rozmanitost konzumovaných potravin. Podle autorek Brown a Miller (2008, s. 1298) znamenalo připojení se k KPZ pro členy „více čerstvého jídla, větší rozmanitost zeleniny, méně nakupování a změnu ke zdravějším stravovacím návykům“, což je spolu s vyšší kvalitou potravin nesporným přínosem ke zdraví.

5.3 Farmáři – producenti potravin

KPZ představuje možnou cestu k zajištění odbytu pro drobné rodinné udržitelně hospodařící farmáře. Zajímavé fakta vyplývají z průzkumu KPZ v USA zaměřeném na producenty (Woods a kol. 2009). Průzkum byl prováděn formou emailové korespondence s více než 200 projekty KPZ v různých oblastech USA. Následující fakta umožňují získat představu o producentech v rámci KPZ:

Průměrná doba fungování projektu KPZ byla přes čtyři roky, průměrný počet členů jedné iniciativy vzrostl oproti předchozím letům na 75 (z toho dvě ze zkoumaných KPZ měly více než 800 členů). Většina (66 %) producentů KPZ v průzkumu uvedla, že pěstuje produkty v souladu se standardy ekologického zemědělství, ale nebyla oficiálně certifikována. Dalších 15 % farem používalo postupů jak ekologického tak konvenčního zemědělství a 18 % bylo certifikovanými producenty ekologického zemědělství. Pouhé 1 % z dotazovaných producentů používalo pouze technik konvenčního zemědělství. Většina projektů KPZ (87 %) dále uvedla, že používá i jiné způsoby distribuce potravin než pouze KPZ, nejběžněji farmářské trhy nebo přímé prodeje restauracím. Skutečnost, že distribuce pouze prostřednictvím KPZ farmářům nestačí zdůrazňují i jiní autoři (např. Cone a Myhre 2000). Necelá polovina zkoumaných projektů KPZ požadovala stvrzení dohody podepsanou smlouvou. Způsob financování KPZ probíhal ve většině případů úhradou předem na začátku sezóny, přičemž většina KPZ pro své členy nabízela možnost hradit tuto částku postupně. Tři čtvrtiny KPZ uvedly možnost sklidit svou část podílu členy KPZ.

Většina výrobců používá tedy metody ekologického zemědělství, přičemž oficiální certifikace přestává být nezbytností, vzhledem k blízkému vztahu farmář-spotřebitel. Kromě klasických farmářů, pro které je zemědělství hlavním zdrojem příjmů, jsou do KPZ zapojeni i menší producenti fungující na bázi komunitních zahrad, pronajatých nebo ve společném vlastnictví nejčastěji v příměstských oblastech, takto organizované KPZ můžeme zařadit do kategorie podílového KPZ (řízeného spotřebiteli).

5.4 Komunitou podporované zemědělství v Česku

KPZ je v Česku v současnosti nejméně rozvinutou formou distribuce potravin prostřednictvím LPS. Farmářské trhy se v Česku poprvé objevily v roce 2009 a v současnosti jsou poměrně rozšířeným fenoménem v mnoha českých městech (Spilková a kol. 2013). Stejně tak zaznamenal úspěch i tzv. bedýnkový systém, nebo přímý prodej ze dvora ekologických zemědělců – koncepty, které v Česku rychle zdomácněly. První projekt KPZ v Česku vznikl roku 2009. Následující projekty začaly

vznikat až v průběhu 2012. V současné době je v Česku sedm projektů KPZ. Tyto projekty jsou o velikosti 10 až 60 spotřebitelů, spolupracují s místními ekologickými zemědělci charakteru menších rodinných farem v blízkosti větších měst a zajišťují jim vítaný odbyt (Frélichová 2013). Většina projektů je typu odběratelského KPZ (řízeného farmáři a organizátory), jeden projekt je typu podílového (řízený spotřebiteli). Pro současný nízký počet realizací nelze stanovit obecnou strukturu prostorového uspořádání tohoto jevu v Česku. Je ovšem patrné, že většina spotřebitelů pochází z velkých měst a většina farem se nachází ve vzdálenosti do 60 km od odběrných míst ve městech (Frélichová 2013).

Šíření KPZ v Česku je podporováno mezinárodními organizacemi jako například zmiňovaná organizace Urgenci, která uspořádala v minulých letech několik informačních setkání v českých městech s hosty ze zahraničních projektů KPZ (Německo, Francie). Byly organizovány informační setkání jak pro zájemce z řad veřejnosti, tak pro zainteresované farmáře.

V následujících letech lze podle mého názoru předpokládat podobný rozvoj KPZ jako u ostatních rozšířenějších forem APS v Česku. Velký potenciál spatřuji především ve větších městech a jejich zázemí, speciálně pak v Praze, vzhledem k trendu rostoucího zájmu o zdravý životní styl, kvalitní potraviny a šetrné environmentální metody produkce. Jak ukázaly výzkumy ze zahraničí (např. Cone a Myhre 2000), zájem o KPZ projevuje zejména vzdělanější část populace s vyššími příjmy, která je koncentrovaná do měst (v Česku má v tomto ohledu specifické postavení právě Praha). Ve venkovských oblastech Česka je produkce místních potravin (zeleniny, ovoce, masa, vajec) částečně naplňována samozásobitelstvím, proto zde nelze očekávat zvýšenou poptávku po „alternativních“ potravinách. Ovšem i sociální struktura obyvatel venkova se proměňuje. Otázkou zůstává, zda budou čeští spotřebitelé ochotni pro podporu této formy LPS aktivně participovat na projektech KPZ.

K získání bližšího vhledu do fungování KPZ v Česku a poznání problematiky z pohledů zapojených farmářů byl realizován kvalitativní výzkum, který je popsán v následující kapitole.

6 Praktická část: komunitou podporované zemědělství očima ekologických zemědělců

Výzkum byl zaměřen na zemědělce hospodařící v režimu ekologického zemědělství, pro které je tato činnost hlavním zdrojem příjmu, a kteří hospodaří na půdě ve svém vlastnictví. Uvedený charakter producentů potravin není pro KPZ pravidlem – existují například projekty iniciované z řad spotřebitelů fungující na komunitní bázi[33]. Pro potřeby výzkumu byli nicméně vybráni zemědělci z venkovských oblastí, kdy mne zajímalo jak může přispět KPZ k podpoře drobných, rodinných a udržitelně hospodařících zemědělců v těchto oblastech.

Je třeba zdůraznit, že KPZ existuje v českých podmínkách zatím pouze několik málo sezón. Nelze proto z výsledků výzkumu stanovovat obecně platné závěry. Výzkum spíše slouží jako vhled do problematiky v českém prostředí a umožní zaměřit se na zkoumaný fenomén z perspektivy zemědělce – producenta potravin.

6.1 Metodologie výzkumu

Kvalitativní výzkum byl zvolen s ohledem na malý počet zapojených aktérů, novost a dosavadní nedostatečnou probádanost fenoménu KPZ v Česku a neexistenci dat umožňujících provést kvantitativní výzkum. Kvalitativní výzkum pomáhá při počáteční exploraci zkoumaného fenoménu (Hendl 2005). Účelem kvalitativního výzkumu v případě této bakalářské práce je tedy explorace dosud málo známého fenoménu komunitou podporovaného zemědělství a porozumění přínosu, který skýtá pro zapojené zemědělce. Výzkum byl realizován metodou strukturovaných rozhovorů s otevřenými otázkami. Tato metoda umožňuje snazší analýzu dat (Hendl 2005). Zároveň jsem v rozhovoru pokládal spontánní doplňovací otázky v případě, že respondent zmínil některé zajímavé fakta vztahující se k tématu.

Výzkum se zaměřuje na ekologické zemědělce hospodařící ve venkovských oblastech. Pro potřeby výzkumu byly provedeny tři rozhovory s vybranými zemědělci. Tito byli vybráni na základě seznamu projektů KPZ v Česku, který je uveřejněný na webu

33 první a zatím jedinou uvedenou formou KPZ v Česku je projekt zvaný KomPot, tento projekt funguje na větším zapojení členů – spotřebitelů a pro pěstování zeleniny si najímá práci zahradníka

www.kpzinfo.cz. Při výběru respondentů jsem dbal, aby byli zapojeni do rozdílných projektů v různých částech Česka, což mělo za účel zajistit větší variabilitu respondentů a nabytých zkušeností. Vybraní farmáři hospodaří v různých oblastech Česka: v Budyni nad Ohří (okr. Roudnice nad Labem), Holubí Zhoři (okr. Velké Meziříčí) a Pustějově (okr. Nový Jičín). Odběrná místa, kde si spotřebitelé vyzvedávají potraviny od zemědělců jsou v následujících městech (ve stejném pořadí): Praha, Brno, v posledním případě je to více měst – Kopřivnice, Nový Jičín a Rožnov pod Radhoštěm (viz Tabulka 2). Ve všech případech je tak dojezdová vzdálenost farmy od odběrných míst do 60 km.

Tabulka 2: Charakteristika producentů komunitou podporovaného zemědělství

Jméno farmářů	Tachecí	Šelongovi	Pospíšilovi
Lokalita	Budyně nad Ohří	Pustějov	Holubí Zhoř
Velikost farmy	80 ha	22 ha	12 ha
Odběrné místo	Praha	Kopřivnice Nový Jičín Rožnov pod Radhoštěm Pustějov	Brno
Přibližná průměrná vzdálenost*	55 km	20 km	45 km
Přibližný počet členů**	50	40 – 50	25
KPZ od roku	2009	2012	2012

**) přibližná vzdálenost nejkratšího spojení po silnici*

***) odhad na základě informací z rozhovorů a dostupných zdrojů*

Vybrané zemědělce jsem nejprve telefonicky kontaktoval a v domluveném termínu navštívil na jejich farmě. Tento postup se mi zpětně jeví jako přínosný, jelikož kromě samotného rozhovoru bylo možné na farmě provést pozorování a přesvědčit se například o variabilitě pěstovaných plodin i chovaných zvířat. Všichni zvolení respondenti souhlasili s provedením rozhovoru. Rozhovor byl zaznamenán na nahrávací zařízení, s čímž respondenti souhlasili. Ze záznamu byly pořízeny transkripty rozhovorů, jež byly následně analyzovány. K analýze jsem využil textový editor typu

Microsoft Word. Před provedením rozhovoru jsem si připravil otázky, které byly v průběhu rozhovoru zodpovězeny. Délka rozhovoru se pohybovala přibližně v rozmezí 30 až 60 minut. Rozhovory byly pořízeny ve dnech 19.7., 3.8. a 4.8. roku 2013.

Cílem výzkumu je stanovení základní charakteristiky zapojených zemědělců a zkoumaných projektů KPZ a zjištění, jakých přínosů je tato forma potravinové sítě zdrojem pro samotné zemědělce. Kvalitativní výzkum má explorační charakter a snaží se představit pohled na problematiku z perspektivy zemědělce. Jak vnímají KPZ samotní zemědělci? Jaké jsou jejich společné rysy? Jaké vidí přínosy v KPZ ve srovnání s konvenčními způsoby distribuce i ve srovnání s ostatními formami alternativních potravinových sítí?

Vybraným zemědělcům byly pokládány otázky dle následujícího návodu:

- Jak dlouho se věnujete ekologickém zemědělství? Věnoval/a jste se v minulosti také konvenčnímu zemědělství?
- Jaká je struktura Vaší produkce? Specializujete se na pěstování určitých plodin nebo chov zvířat?
- Uveďte prosím přibližnou strukturu odběratelů Vašich produktů.
- Provozujete na Vaší farmě vedle samotné zemědělské produkce také další aktivity (např. agroturistiku, řemeslnou výrobu apod.)?
- Jak dlouho jste zapojeni do komunitou podporovaného zemědělství?
- Co Vás vedlo k připojení se ke komunitou podporovanému zemědělství?
- Popište prosím stručně jak funguje Váš KPZ projekt (počet odběratelů, výše platby, způsob organizace).
- Odhadněte jakou část Vaší produkce distribuujete prostřednictvím KPZ. Co konkrétně?
- Jaké vidíte pro Vás největší přínosy této formy distribuce?
- Setkal/a jste se naopak s nějakými problémy spojenými s distribucí prostřednictvím KPZ?
- Máte zkušenosti i s jinými alternativními formami distribuce (např. farmářské trhy, bedýnky, prodej ze dvora)?
- Plánujete v budoucnu navýšení prodeje touto formou? Dokážete si představit kompletní prodej pouze formou KPZ?
- Je pro Vás současný příjem za produkty prodané formou KPZ adekvátní?
- Umožňujete dobrovolníkům tzv. „odpracovat“ si část svého potravinového podílu?
- Zaznamenal/a jste v posledních letech zvýšený zájem o produkty ekologického zemědělství?
- Myslíte si, že KPZ a podobné systémy propojení farmářů a spotřebitelů na lokální nebo regionální úrovni mohou přispět k dalšímu rozvoji ekologického zemědělství v Česku?
- Na základě Vašich zkušeností, co je podle Vás pro rozvoj ekologického zemědělství v Česku nejdůležitější?

6.2 Výsledky výzkumu

6.2.1 Charakteristika zemědělců

Vybrané farmy lze dle velikosti zařadit do kategorie malých až středních farem (farmy o velikosti 12 ha, 22 ha a 80 ha). V případě největší farmy však na ploše hospodaří dvě generace rodiny. Zemědělství je v rodinách farmářů tradičním povoláním po mnohé generace, přerušené pouze obdobím komunismu. Farmy se vyznačují kombinovanou produkcí, tedy jak rostlinou, tak živočišnou výrobou, přičemž v obou případech je patrná značná variabilita. *(...) „tý zeleniny se pěstuje, já nevim, šestatřicet druhů“* (Tachecí). K rozšíření variability i množství pěstované zeleniny přispívá forma distribuce prostřednictvím KPZ, vzhledem ke snaze zemědělců uspokojit požadavky spotřebitelů. *„Dříve se v létě, když přes prázdniny nebyl v Praze odbyt, stávalo, že zelenina shnila, nebo přerostla, a nepěstovala se taková šíře sortimentu. Pěstovaly se věci, které vydrží delší dobu, cibule, mrkev, česnek, brambory, petržel.“* (Tachecí). Rozloha půdy, na které se pěstuje zelenina, z níž velká část jde členům KPZ se pohybuje v řádech jednotek hektarů – ve dvou případech v rozmezí 1 až 2 ha, v jednom případě více, až 7 ha. Dále se zemědělci věnují pěstování brambor, pícnin a krmiv pro vlastní hospodářská zvířata, část rozlohy farmy tvoří pastviny, část sady. Chovaných zvířat je pak celá řada: krávy, ovce, kozy, koně, prasata, drůbež. Jedná se tedy o komplexní zemědělskou činnost. Většina chovaných zvířat slouží k užitku zemědělců, rodiny nebo okruhu známých a nejsou zdrojem finančních příjmů, mj. vzhledem k nutnosti dodržovat přísná nařízení, jejichž dodržování si vyžaduje další investice, což se dle slov dotazovaných vzhledem k malému obratu nevyplatí. Hospodářská zvířata jsou přirozeným zdrojem organických hnojiv, jsou tedy důležitou součástí ekologické farmy.

Zemědělství je hlavním zdrojem obživy všech dotazovaných rodin, doplňkovým zdrojem příjmů je v jednom případě stolařství, v dalším poloviční úvazek ženy v obecní knihovně. Je patrné, že zemědělství je časově náročná činnost, a je obtížné ji skloubit s dalšími činnostmi (např. zámečnickou dílnou, jak uvádí pan Šelong). Agroturistice se žádná z farem nevěnuje, i když někteří připouští, že o této myšlence do budoucna uvažují, zároveň se ovšem objevují pochybnosti, jak takovou činnost skloubit se zemědělstvím.

6.2.2 Odběratelé

Většinu zeleniny zemědělci prodají do měst právě formou KPZ, v jednom případě je to veškerá vypěstovaná zelenina, v dalších případech větší část vypěstované zeleniny, menší část výpěstků prodává formou bedýnkového systému nebo končí ve specializovaných prodejnách biopotravin, případně se prodá přímo na farmě. Právě poptávka spotřebitelů z velkých měst je pro tyto zemědělce klíčová. „*No, jsou to hlavně velké města, tady v okolí nic. Když bych to mohla odhadnout z Brna je nějakých 90 %. Možná 98 %“ (smích)* (Pospíšilová, Holubí Zhoř). Podobně geografickou strukturu svých odběratelů hodnotí zemědělec Karel Tachecí z Budyně nad Ohří: „*Tady se vůbec nikde nechytám, v okolí, budem mluvit v podstatě jenom o Praze“* (Tachecí). Když se zaměříme na věkovou strukturu spotřebitelů, zemědělci uvádí, že hlavní skupinou jsou mladé rodiny s dětmi. „*Lidi s těma malejma dětma, až, no, do čtyřicítky, víc bych neřek. No, sem tam, ale už je to třeba, dcera a její matka“* (Tachecí). *„Hlavně jsou to mladé rodiny a mladí lidi.“* (Pospíšilová).

6.2.3 Komunitou podporované zemědělství - počátky

Dvě ze tří dotazovaných farem jsou v letošní sezóně roku 2013 zapojení do projektů KPZ druhým rokem. V případě Karla Tachecího je zkušenost delší, v systému KPZ je zapojen od roku 2009. Důležitým zjištěním je, že připojení se k systému KPZ bylo ve všech případech iniciováno zvnějšku, osobami organizátorů, farmáři byli zpočátku skeptičtí, ale posléze se model osvědčil. „*My jsme nevěřili, že to může tak fungovat, my jsme nabízeli jenom ty bedýnky. Ale postupně jsme se s tím začali ztotožňovat a zjistili jsme, že je to u nás možné...“* (Šelong). *„My jsme byli osloveni vlastně slečnou Fišerovou, která nás oslovila, jestli bysme se nechtěli připojit. (...) nám se to tak jako zdálo, že by to ani nemohlo fungovat, protože aby si někdo něco zaplatil, dřív než to dostane, tady v Česku...no, takže jsme byli docela nedůvěřiví. A ono se vylouplo 25 podílů, no a mělo to dobrou odezvu a je fakt, že ty peníze předem, to se nedá k ničemu přirovnat. To je tak strašně velká pomoc, že to si ani nikdo nedokáže představit“* (Pospíšilová). Podobně hovoří i farmář Tachecí, kterého také přivedla ke KPZ osoba organizátora: *„Ten Jan Valeška, který prostě poslal nějakou pozvánku. Tak jsem se jel podívat, a tam byly nějáký ty dámy z Francie, v Praze, v Toulcově dvoře, jedna farmářka, jedna organizátorka. A byli tam přizvaní jak zemědělci, tak spotřebitelé. Tak*

jsem to poslouchal, zamlouvalo se mi to, ale nechal jsem to otevřené, neřek jsem si ani jo, ani ne, řek jsem si, no tak můžem to zkusit, ale nedávám tomu žádnou valnou naději. (...) No tak jsme to zkusili, a zkusilo se to tak, že ti lidi předplatili na jeden, na dva měsíce, nejdřív, a vlastně jsme se oťukávali, jestli já dokážu dostát svojim závazkům a ti lidé jestli to unesou" (Tachecí).

6.2.4 Široká škála potravin

Pro členy KPZ pěstují zkoumaní zemědělci širokou škálu zeleniny (namátkou kromě běžně známých druhů nechybí například čekanka, rebarbora, tuřín, pastiňák nebo třeba meloun), dále členy zásobují ovocem, různými druhy bylinek, někdy i produkty (jako například mošt), jako doplněk dostávají odběratelé například květiny. Pro členy se také připravuje informační leták s recepty aktuálních druhů plodin. Dotazovaní zemědělci nenabízejí živočišné produkty[34] (mléko, maso, vejce).

6.2.5 Charakteristické rysy KPZ a organizace

Platba dopředu probíhá klasicky na celou sezónu, zemědělci se však snaží vyjít vstříc potřebám spotřebitelů proto jsou různé varianty platby potravinového podílu na půl nebo čtvrt sezóny, případně měsíčně. „*Ať mají možnost volby, ať to není takové striktní a ať se můžou se sami rozmyslet, jestli dají dopředu celou částku, která je samozřejmě nejvýhodnější"* (Šelongová). Platba pouze na měsíc dopředu se však jeví jako příliš krátký interval. „*...uvažujem, že měsíční napřesrok zrušíme, protože je to zmatek"* (Šelong). Výše potravinového podílu na celou sezónu se pohybuje v rozmezí přibližně 4 000 – 5 000 korun. Cena je stanovena na základě porovnání s ostatními projekty, nebo odhadem. „*Cena musí být taková, abych si řekl, že já sám jsem ochotný to za to dát"* (Šelong). Farmářka Pospíšilová se dále zamýšlí nad reálnou cenou potravin v systému, kde jsou všichni zemědělci dotováni a dochází tak ke zkreslení ceny nebo zvýhodnění konvenčních, případně zahraničních zemědělců. Celkový příjem formou KPZ pak závisí na počtu členů. „*No tak 25 krát 5000, nějakých 125 000 Kč"* (Pospíšilová). Komunikace probíhá elektronicky, například prostřednictvím společného emailu, celková organizace

34 na mléčné výrobky nebo vejce a drůbež se v KPZ „Komunita podporujme svého sedláka" v Praze specializují jiní farmáři, členové KPZ tedy mají možnost odebírat i tyto produkty; celkem spolupracují s tímto projektem tři farmáři

probíhá za spolupráce dobrovolných koordinátorů-organizátorů. *„Když se domlouváme tak komunikujeme vlastně přes ten společný mail. Potom je tam teda ještě koordinátor, který ty lidi dává dohromady, nebo něco objasňuje, co je nejasného, když má někdo nějaký dotaz, tak na to odpoví“* (Pospíšilová). Ve dvou zkoumaných případech existuje mezi zemědělci a odběrateli smlouva, v jednom případě je závazek založen na dohodě a společné důvěře bez písemného ujednání. „*My jsme takoví, že to papírově moc neřešíme, my to lidem i říkáme, že jestli něco potřebují, ať zavolají, ale že nebudem sepisovat nějaké kodexy. Jestli se jim něco nelíbí, ať přijedou, ať se podívají a řeknem si to z očí do očí všecko“* (Šelong). Transport výpěstků na odběrné místo mají ve všech zkoumaných případech na starosti farmáři.

Odběratelé se mohou se zemědělci potkat na předsezónním setkání, kde se ujednávají podrobnosti o chodu skupiny na nadcházející sezónu nebo na konci sezóny, kdy mohou spotřebitelé vznést připomínky. V průběhu sezóny se většinou stanoví určitý termín návštěvy na farmě, který má charakter otevřeného setkání, případně spíše symbolické pomoci prací, jejíž účel je podle jedné z respondentek „výchovný“, tzn. umožňuje spotřebitelům z města udělat si obrázek o práci zemědělce a pěstování plodin. „*... podle toho, jakou mají náturu se tam hrbíjou nad tím řádkem, tak je to pro ně takový, že to asi něco stojí, že to neroste samo, že hřbet od toho bolí, ruce, a že se člověk spálí, takže je to jenom tak, aby získali zkušenost“* (Pospíšilová).

6.2.6 Zapojení dobrovolníků na farmě

Zemědělci také mírní očekávání o aktivním pracovním zapojení se dobrovolníků z řad odběratelů, překážkou je například nedostatečná manuální zručnost dobrovolníků nebo obtížné zapojení do každodenní pracovní činnosti farmáře. „*Dobrovolníkům lze dát práci, takovou, co se nedá zkazit. A pokud to nebude zkušená šikovná ženská, tak z toho nebude vůbec nic, a co pak dáme do těch bedýnek? Ne každou práci může dělat každý“* (Šelong). Navíc zájem o takovou činnost ze strany spotřebitelů je poměrně nízký. Na farmě Karla Tachecího nicméně tato možnost pro členy KPZ funguje. „*Loni jsme to tak měli, byli tady dva nebo tři. Zatím jsem měl tu zkušenost, že přišli lidi, který to zajímalo ... Cenu jsme nastavili – jsou to laici, neumí nic – takže 50 Kč za hodinu, s tím, že tu můžou přespat, dostanou najíst“* (Tachecí). Tedy přibližně za čtyři hodiny práce si dobrovolníci můžou „odpracovat“ jednu bedýnku.

6.2.7 Zkušenosti s jinými formami alternativní distribuce potravin

Jako malí ekologičtí zemědělci nemají tito farmáři mnoho možností kam dodávat své produkty za adekvátní cenu. Alternativními možnostmi distribuce jsou farmářské trhy, bedýnkový systém nebo přímý prodej ze dvora. Se všemi uvedenými formami mají dotazovaní zemědělci zkušenost, proto mohou zhodnotit přínosy KPZ ve srovnání s ostatními alternativními formami distribuce.

Celkově převládá negativní nálada z farmářských trhů. Kritizovanými aspekty jsou například časová náročnost (čas strávený prodejem). „*Na trhy jsme jezdili loni hodně. I letos začátkem roku jsem byla párkrát, ale je to časově náročné. V pátek se to musí nachystat, pak je to celá sobota, což bych mohla strávit jinak*“ (Pospíšilová). „*Na trhu se stráví spoustu času chystáním, prodáváním*“ ... (Šelong). Vysoké nájemné je další překážkou pro drobné zemědělce. „*... ty hodně známý farmářský trhy, tam se platí hodně velký nájemný a to není nic pro nás, to co tam prodáme, dáme za nájem*“ ... (Tachecí). Na trzích také vznikají z neprodané zeleniny přebytky, které ztratí svou čerstvost. Negativní zkušenost je podle dotazovaných také dána přítomnost tzv. „překupníků“, tedy obchodníků, zeleninu nakoupí levně např. od konvenčních velkododavatelů a následně ji prodávají na trhu. „*My jsme na ty trhy vlastně dva roky jezdili, a to tam je 80 % překupníků. To nikdo nekontroluje, nehlídá*“ (Šelong). Bedýnkový systém, tedy formu distribuce, kdy si spotřebitelé objednají od zemědělce složení bedýnky se zeleninou, nevidí dotazovaní jako ideální, jelikož stráví hodně času, který by jinak mohli strávit prací na poli, samotným připravováním bedýnek. „*… jedna věc je tu zeleninu natrhat na poli, druhá věc je tu zeleninu navázat do svazku a umýt a třetí věc je to rozdělit do bedýnek. A to je záležitost 12 hodin, klidně. A když chcete aby ta zelenina byla čerstvá tak to musíte jít brzo ráno to sklidit, nebo den předtím večer ... a pak je to půl dne, nebo celý den na chystání bedýnek a pak to teprve vezete a to už jako technicky není možný*“ (Pospíšilová). Na rozdíl od bedýnkového systému, v modelu KPZ farmáři dovezou na odběrné místo určené potraviny, samotné rozdělení je už záležitostí členů-odběratelů.

Přímý prodej nabízí všechny zkoumané farmy, tvoří však spíše minoritní část prodeje výpěstků, v jednom případě farmář prodává brambory v obcích kam přijede a má zde stálou klientelu. Ve srovnání s ostatními alternativními formami distribuce se tedy KPZ pro zkoumané zemědělce jeví jako ideální vzhledem k jistotě odbytu, úspoře času, nižším nákladům a redukci přebytků.

6.2.8 Přínosy KPZ

Jednoznačnými přínosem pro zemědělce na kterém se bez váhání shodnou všichni dotazovaní je jistota odbytu. *„Jde o to, že máš jistotu. Má to smysl. Že to, co vypěstuješ, tak se prodá“* (Šelong). Přínosem jsou peníze na sezónu předem, za které si můžou na farmě dovolit investovat do nové techniky a vybavení a zlepšit tak produkci. Tuto sezónu si tak například farmáři Šelongovi mohli pořídit rotavátor na kultivaci půdy již na začátku sezóny, což jim výrazně ulehčí práci. Dalším patrným přínosem je větší míra propojení mezi zemědělci a spotřebiteli *„... je to i to, že víme pro koho pěstujeme, že ty lidi známe“* (Pospíšilová). *Mě nejvíc baví to, že vím, pro koho pěstuju, znám ty lidi, znám jich většinu* (Šelongová).

S problémy se dotazovaní v souvislosti s KPZ setkali pouze minimálně, pokud ano, většinou se to týkalo stížnosti na druhové složení nabízených potravin. *„No, že se někomu nelíbilo, třeba, nebo že se mu toho zdálo málo, ale to většinou tito lidi rychle skončej“* (Tachecí).

6.2.9 Vize budoucnosti

Jak jsem již zmínil, KPZ je v Česku nový fenomén, sami dotazovaní zemědělci jsou v počáteční fázi získávání zkušeností s tímto modelem a hledání optimálního nastavení. Dosavadní zkušenosti jsou pozitivní, všichni dotazovaní chtějí ve svých projektech pokračovat, případně uvažují o dalším navýšení počtu členů. *„Není to nafukovací, má to určité hranice, ale uvidíme. Teď jsme si tu plánovanou plochu pro zeleninu oseli, zjistili jsme, co to obnáší, uvidíme kolik lidí utáhnem do konce sezóny a od toho se můžem nějak odrazit. Třeba tu skupinu rozšíříme, ale jen o pár...“* (Šelong). Výhled do budoucna vyjádřila farmářka Pospíšilová z Holubí Zhoři následovně: *„Jak říkám, důležité pro nás je aby to bylo technicky možné, aby jsme to stihli nachystat a všechno odvézt do toho Brna, to je limit, auto není nafukovací. Prodávat pouze formou KPZ by bylo pěkný, ale asi to nebude v nejbližší době možný, ale možná jo, to bysme museli mít těch odběrných míst víc a těch distribučních dnů taky víc. Ta platba předem je prostě největší pomoc.“* Farmář Tachecí z Budyně nad Ohří také uvažuje o potenciálním rozšíření: *„Pokavaď by byl zájem ano. O tom že bych se živil čistě bedýnkama jsem zatím neuvažoval... je tu jiná situace, jsou tu další pole...“* (Tachecí).

Farmáři se shodují, že do budoucna by rádi rozšířili nabídku na celý rok. *„V podstatě je na konci sezóny pošlem zpátky do supermarketů“* (Šelong). Rozšíření zatím brání hlavně potřeba vlastnit velké skladovací prostory. Zájem ze strany odběratelů o celoroční odběr však je.

Zajímavý poznatek o fungování systému KPZ uvádí farmář Šelong, když se zamýšlí nad principem KPZ, který srovnává s tržním systémem. Tržní systém je založen na snaze vyprodukovat s co nejnižšími náklady, tak, aby byly produkty konkurenceschopné. Podle něj si však další potenciální zemědělci zapojení do KPZ nebudou konkurovat. V ideálním případě bude každý mít svou skupinu odběratelů, které pojí k farmáři osobní pouto. *„Ti lidi to berou od nás, protože to berou od nás“* (Šelong).

6.2.10 Budoucnost ekologického zemědělství

V otázce vnímání zájmu o produkty ekologického zemědělství se výpovědi liší. Zatímco farmářka Pospíšilová sleduje konstantní růst zájmu: *„Každý rok je vyšší a vyšší. Ještě pořád ten zájem stoupá, ještě pořád se ozývají další obchodníci a další zájemci a je to protože ti lidi o to mají zájem. Můžeme to pozorovat od té doby co ekologicky hospodaříme“* (Pospíšilová), jiní mají odlišný názor: „*Zaznamenal jsem to, že si lidé začínají více uvědomovat tu provázanost, jakože – on tam každý týden jezdí s postřikovačem a my to pak jíme – že ty lidi to tak pozorujou, ale že by si vyloženě chtěli koupit něco ekologického – to ne“* (Tachecí).

Názor na budoucí vývoj ekologického zemědělství v Česku se také různí. U některých převládá spíše skepticismus, který pramení z nefungujících vztahů na venkově a jeho proměny. Určité východisko vidí například v komunitních projektech: „*Spíš lidi z města, že se spojí, začnou produkovat dohromady... než, že někdo z venkova začne sám na tom svém...na venkově se půda prodává...“*(Šelong). Opatrné optimistické názory vyjadřují jiní: „*Lidi by měli zájem. Já si myslím, že pomalu, postupně, takových lidí, kteří chcou začít bude víc. Těch lidí, kteří tu zeleninu od nás odebírají taky už je relativně dost v našem okolí. Oni si říkají, baví se o tom“* (Šelongová). *„Myslím, že se naprosto zvyšuje povědomí těch lidí, že někdo takový existuje, že se to takhle dá pěstovat, že se to jí“* (Tachecí, o ekologickém zemědělství).

Pro rozvoj ekologického zemědělství je nejdůležitější poptávka, která mírně narůstá. „*Nejdůležitější je poptávka. Aby bylo pro koho pěstovat. Pokavaď lidi budou vyžadovat*

levné potraviny a nebude jim záležet na kvalitě a chuti těch potravin, tak se asi nic nezmění" (Tachecí). Pro rozvoj poptávky je důležité porozumění důležitosti produkce kvalitních, šetrně vypěstovaných a vyrobených potravin. **„***Musí být většina lidí, kteří by podporovali ekologické zemědělství a začít to měnit...ale bude jich většina? Zemědělců je hrozně málo, takže to stejně nikoho nezajímá"* (Šelong). K růstu popularity ekologického zemědělství a kvalitních místních potravin nesporně přispívají skandály ve smyslu šíření závadných potravin konvenčními distribučními kanály, tedy šíření „potravinové paniky", jak uvádí farmářka Pospíšilová: **„***že sem tahají svinstva z Polska (smích), že jsou lidi přiotrávení vším možným, a že jim to přestává chutnat, to je taky hodně důležitý. Čím víc svinstev sem budou tahat ty řetězce tím líp pro nás ... čím větší aféra, tím líp pro nás"* (Pospíšilová).

6.3 Shrnutí výsledků výzkumu

Dvě ze tří zkoumaných farem jsou do KPZ zapojeny druhým rokem, v jednom případě je spolupráce delší (od roku 2009). Dle typologie modelů KPZ (Adam 2006) můžeme všechny KPZ zařadit do kategorie předplatitelských KPZ (řízené farmáři), kde důležitou roli v organizaci hrají koordinátoři projektů KPZ. K systému KPZ byli všichni dotazovaní přivedeni osobami organizátorů, kteří hrají důležitou roli při zprostředkování kontaktu zemědělců se spotřebiteli. Zkoumané farmy svým odběratelům v rámci KPZ nabízejí širokou škálu potravin (zejména zeleniny). Připojení ke KPZ podporuje rozšíření variability pěstované zeleniny. Délka sezóny, po kterou farmy nabízí své produkty v rámci KPZ trvá přibližně od začátku června do konce listopadu. KPZ není u dotazovaných jedinou formou odbytu, v zelenině však tvoří většinu. V KPZ fungují různé varianty platby předplatného (na celou sezónu až jednou měsíčně). Platba předem na celou sezónu je pro farmáře nejpřínosnější, proto cenově vychází nejvýhodněji. Odběrná místa jsou ve větších městech, na venkově a maloměstech dle názoru dotazovaných není poptávka, je zde tradice samozásobitelství. Odběratelé KPZ jsou nejčastěji mladé rodiny s dětmi. Organizace probíhá za spolupráce koordinátorů (na dobrovolné bázi), se spotřebiteli se pořádá několik setkání za sezónu, minimálně jedno setkání za sezónu na farmě.

Dvě ze zkoumaných KPZ mají ujednání stvrzené smlouvou, jedno funguje na dohodě. Jedno ze zkoumaných KPZ umožňuje na farmě dobrovolníkům odpracovat si část potravinového podílu. Obecně převládá spíše nízká míra zapojení a problematické zapojení dobrovolníků ze strany farmářů. Ve srovnání s ostatními alternativními způsoby distribuce se zkoumaným jeví KPZ jako nejpřínosnější. Výhodou jsou nižší náklady, úspora času, jistý odbyt produkce. U zkoumaných jednoznačně převažují pozitivní zkušenosti s KPZ. Za největší přínosy farmáři považují jistotu odbytu, platbu předem, jež umožňuje investovat na začátku sezóny a znalost odběratelů. Negativní zkušenosti jsou minimální. V budoucí sezóně plánují všichni dotazovaní setrvat u KPZ, případně navýšit počty odběratelů. Dalším krokem k rozvoji je podle dotazovaných přání rozšířit nabídku potravin po celý rok, zatím však pouze neurčitě. Dle názoru dotazovaných není pro rozvoj ekologického zemědělství ani tak důležitá forma propojení zemědělců se spotřebiteli, jako poptávka po produktech ekologického zemědělství.

7 Závěr

Sféra potravin je v dnešní době velice komplexní problematikou, jak bylo představeno v teoretické části. Kritická rešerše odborné literatury se v bakalářské práci vztahuje k širším souvislostem vývoje zemědělsko-potravinového systému, jeho globalizace a formování trvale udržitelného zemědělství. Jako alternativa ke konvenčním potravinovým sítím spojeným s průmyslovou formu zemědělství jsou představeny alternativní a lokální potravinové sítě, které jsou propojeny s více udržitelnými metodami produkce potravin. Rešerše shrnuje přínosy lokálních potravinových sítí jež můžeme zařadit do oblasti životního prostředí; potravinové bezpečnosti; zdraví obyvatel a kvality potravin; a ekonomického a regionálního rozvoje. Vymezení „lokálnosti“ potravinové sítě není jednotné a závisí na specifických podmínkách daného území (např. hustoty zalidnění). Specifickou formou lokální potravinové sítě – v českém prostředí zatím nejméně rozvinutou – je komunitou podporované zemědělství, jehož základní principy a charakteristiky práce shrnuje. Komunitou podporované zemědělství je socio-ekonomický koncept, jenž má, vedle nabídky čerstvých potravin pro spotřebitele a jistoty odbytu pro producenty, potenciál „znovu-zakořenění“ aktérů vlivem propojení producentů se spotřebiteli v konkrétním místě a čase. Motivace zakladatelů pramenila z enviromentálních (odmítnutí praktik průmyslového zemědělství) a sociálních (dostupná nabídka kvalitních potravin pro všechny) požadavků (Adam 2006). Vlivem společně sdíleného závazku dochází k dekomodifikaci potravin a prohloubení sociální interakce a důvěry. Ze studia příkladů modelů KPZ je patrné, že variant KPZ existuje široká škála a výše uvedené principy nemusí být společné všem modelům.

V praktické části bakalářské práce byl proveden kvalitativní výzkum, jehož předmětem byli vybraní zemědělci zapojení do projektů KPZ. Výzkum probíhal metodou strukturovaných rozhovorů se třemi vybranými zemědělci. Účelem výzkumu bylo stanovení základní charakteristiky projektů KPZ z pohledu zapojených zemědělců a zjištění, jakých přínosů je tato forma potravinové sítě zdrojem pro samotné zemědělce. KPZ je v Česku zatím v raném stádiu vývoje, podle dostupných zdrojů v současnosti v Česku existuje sedm projektů KPZ. Z provedeného výzkumu vyplývá skutečnost, že KPZ může být pro drobné, ekologicky hospodařící farmáře přínosem. Ve srovnání s

ostatními alternativními formami distribuce, s nimiž mají všichni dotazovaní zkušenost, je hodnoceno jako nejpřínosnější. Výhodou pro farmáře je jistota odbytu, finanční částka na sezónu předem a vyšší míra osobního kontaktu se spotřebiteli. Aktivní zapojení spotřebitelů ve zkoumaných projektech je spíše nižší (např. nízká úroveň zapojení při dobrovolné práci na farmě). Všichni farmáři plánují nadále pokračovat v KPZ, potenciálně připouští přijímání dalších odběratelů.

V teoretické rovině byly splněny cíle práce. Byly představeny základní charakteristiky komunitou podporovaného zemědělství a lokálních potravinových sítí. Z kvalitativního výzkumu nelze stanovat obecně platné závěry, vzhledem k malému počtu zkoumaných subjektů. Svůj cíl, exploraci konceptu KPZ v Česku a porozumění jeho hlavním přínosům pro zemědělce, výzkum splnil.

8 Diskuze

Dokáží se lokální potravinové sítě a komunitou podporované zemědělství v Česku prosadit a najdou si potraviny distribuované alternativními cestami spotřebitele i mezi širší veřejností? Bude v budoucnu běžné znát „svého farmáře“ nebo bude poptávka po místních potravinách navždy přisouzena pouze „ekologickým nadšencům“?

Vývoj této problematiky bude nesmírně zajímavé pozorovat. V současnosti tvoří místní potraviny pouze marginální část celkového objemu vyprodukovaných a spotřebovaných potravin, v některých zemích (např. ve Francii nebo Velké Británii) si však už tyto sítě lokálních potravin vydobyly pevnou pozici a dokáží i ekonomicky konkurovat konvenčním maloobchodním řetězcům. S rozvojem farmářských trhů nebo bedýnkových systémů, s trendy jako renesance zahrádkářství a komunitních zahrádek se zdá, že lidem není kvalita potravin lhostejná. Je třeba si však povšimnout, že tyto iniciativy přichází většinou z jádrových oblastí a obyvatel měst, zatímco venkovské oblasti nadále trpí selektivní migrací a stárnutím populace. Zaměstnanost v zemědělství konstantně klesá a zájem mladé generace o toto povolání je minimální.

Přežijí drobní, udržitelně hospodařící farmáři i v dalších letech? Podle mého názoru jim v tom mohou pomoci právě projekty jako je komunitou podporované zemědělství. A větší zájem spotřebitelů o původ a kvalitu konzumovaných potravin. V dalším výzkumu by proto bylo zajímavé zaměřit se na spotřebitele zapojené do komunitou podporovaného zemědělství. Jaká je jejich geografická a demografická struktura? Jaké jsou jejich motivy? Pro pochopení skutečného potenciálu lokálních potravinových sítí je proto nezbytné zaměřit se i na tuto oblast. Pro další výzkum by bylo také zajímavé posoudit skutečnou cenu potravin pomocí přístupu „životního cyklu“ jež komplexně zahrnuje všechny vstupy do procesu produkce potravin a porovnat pak tuto reálnou hodnotu potravin vyprodukovaných udržitelnými metodami a distribuovanými v rámci lokálních potravinových sítí například s konvenčními potravinami nabízenými maloobchodními řetězci.

Seznam použitých zdrojů a literatury

2007 Census of Agriculture (2009): State Data. U.S. Department of Agriculture, National Agricultural Statistics Service, s. 606. http://www.agcensus.usda.gov/Publications/2007/Full_Report/Volume_1,_Chapter_2_US_State_Level/st99_2_044_044.pdf

ADAM, K. L. (2006): Community Supported Agriculture. https://attra.ncat.org/attra-pub/summaries/summary.php?pub=262

AGROCENZUS (2010): Strukturální šetření v zemědělství a metody zemědělské výroby (analytické vyhodnocení). Český statistický úřad, Praha. http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/62002E5357/$File/212712k06.pdf

BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 104 s.

BROWN, CH., MILLER, S. (2008): The Impacts of Local Markets: A Review of Research on Farmers Markets and Community Supported Agriculture. American Journal of Agricultural Economics, 90, č. 5, s. 1298-1302.

BULLER, H. (2009): Agricultural Animal Welfare. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds): International Encyclopedia of Human Geography. Eliserver, Oxford, Amsterdam, s. 1:127-1:132.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Nástin, klasifikace, kritika. Karolinum, UK, Praha, 211 s.

CONE, C. A., MYHRE, A. (2000): Community-supported agriculture: a sustainable alternative to industrial agriculture? Human Organization 59, č. 2, s. 187–197.

DOUBKOVÁ, Z. (2008): Geneticky modifikované organismy – využití ve světě a v České republice. In: Genetické modifikace – možnosti jejich využití a rizika. Ministerstvo životního prostředí, Praha, 52 s.

DUBSKÁ, D. (2012): Potravinová bilance ČR: Deficit obchodu zvětšují především dovozy masa z EU. http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/1e01747a199f30f4c1256bd50038ab23/97d9127846d3c8a2c12579dd00263967/$FILE/cpotrzo041112analyza.pdf

FEAGAN, R. (2007): The place of food: mapping out the ‘local’ in local food systems. Progress in Human Geography, 31, č. 1, s. 23-42.

FEAGAN, R., HENDERSON, A. (2008): Devon Acres CSA: local struggles in a global food system. Agriculture and Human Values, 26, č. 2, s. 203–217.

FENDRYCHOVÁ, L. (2012): Geografie alternativních potravinových sítí. Farmářské trhy v Praze. Geografické rozhledy, 22, č. 1, s. 26-27.

FRÉLICHOVÁ, V. (2013): Jídlo s tváří farmáře: komunitou podporované zemědělství v České republice. Magisterská diplomová práce. Katedra environmentálních studií, FSS MUNI, Brno, 98 s.

GIDDENS, A. (2003): Důsledky modernity. SLON, Praha. 200 s.

GOODMAN, D. (2004): Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-Food Networks and Paradigm Change. Sociologia Ruralis, 44, č. 1, s. 3–16.

GOODMAN D., GOODMAN, M., K. (2009): Alternative Food Networks. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds): International Encyclopedia of Human Geography. Eliserver, Oxford, Amsterdam, s. 4:208-4:220.

GOLD, M., V. (1999): Sustainable agriculture: definitions and terms. U.S. Department of Agriculture. http://www.nal.usda.gov/afsic/pubs/terms/srb9902.shtml

GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WATTS, M. J., WHATMORE, S. (2009): The Dictionary of Human Geography. 5. vydání. Wiley-Blackwell, Oxford. 1072 s.

HAYDEN, J., BUCK, D. (2012): Doing community supported agriculture: Tactile space, affect and effects of membership. Geoforum, 43, č. 2, s. 332–341.

HENDERSON, E. (2010): The World of Community Supported Agriculture. http://www.urgenci.net/page.php?niveau=3&id=The%20World%20of%20CSA

HENDL, J. (2005): Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Portál, Praha, 408 s.

HINRICHS, C., C. (2000): Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. Journal of Rural Studies, 16, č. 3, s. 295–303.

HORRIGAN, L., LAWRENCE, R., S., WALKER, P. (2002): How Sustainable Agriculture Can Address the Environmental and Human Health Harms of Industrial Agriculture. Environmental Health Perspect, 110, č. 5, s. 445–456.

IAASTD (2009): Agriculture at a Crossroads: Synthesis Report. http://www.unep.org/dewa/agassessment/reports/IAASTD/EN/Agriculture%20at%20a%20Crossroads_Synthesis%20Report%20(English).pdf

ILBERY, B., MAYE, D. (2005): Food supply chains and sustainability: evidence from specialist food producers in the Scottish/English borders. Land Use Policy, 22, č. 4, s. 331-344.

JANČÁK, V. (2003): Geografie zemědělství a rurální geografie: základní pojmy a metodické přístupy jejich výzkumu v období transformace. In : Jančák, V., Chromý, P., Marada, M., (eds.): Geografie na cestách poznání. KSGRR, PřF UK, Praha, s. 180–190.

LASS, D., BEVIS, A., STEVENSON, G.,W., HENDRICKSON, J., RUHF, K. (2001): Community Supported Agriculture Entering the 21st Century: Results from the 2001 National Survey. http://www.cias.wisc.edu/wp-content/uploads/2008/07/csa_survey_01.pdf

LE FÉON, V., SCHERMANN-LEGIONNET, A., DELETTRE, Y., AVRION, S., BILLETER, R., BUGTER, R., HENDRICKX, F., BUREL, F. (2010): Intensification of agriculture, landscape composition and wild bee communities: A large scale study in four European countries. Agriculture, Ecosystems and Environment, 137, č. 1-2, s. 143–150.

Local Harvest (2013): Community Supported Agriculture. http://www.localharvest.org/csa/

MARSDEN, T. (2009): Sustainable Agriculture. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds): International Encyclopedia of Human Geography. Eliserver, Oxford, Amsterdam, s. 1:70-1:78.

MARTINEZ, S., HAND, M., DA PRA, M., POLLACK, S., RALSTON, K., SMITH, T., VOGEL, S., CLARK, S., LOHR, L., LOW, S., NEWMAN, C. (2010): Local food systems. Concepts, Impacts, and Issues. United States Department of Agriculture. http://www.ers.usda.gov/media/122868/err97_1_.pdf

MARTÍNEZ-ALIER, J., PASCUAL, U., VIVIEN, F., D., ZACCAI, E. (2010): Sustainable de-growth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm. Ecological Economics, 69, č. 9, s. 1741–1747.

MAYE, D., HOLLOWAY, L., KNEAFSEY, M. (2007): Alternative Food Geographies. Representation and Practise. Eliserver, Oxford, 358 s.

National Farm to School Network (2013): Farm to School. http://www.farmtoschool.org

MZE ČR (2006): Národní strategický plán rozvoje venkova České republiky na období 2007–2013. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 35 s. http://eagri.cz/public/web/file/26839/Narodni_strategicky_plan_rozvoje_venkova.pdf

NOVÁK, P., ROŽNOVSKÝ, J., ŠOCH, M., DVOŘÁNKOVÁ, J. (2008): Vliv chovu hospodářských zvířat na procesy v krajině. In: Rožnovský, J., Litschmann, T. (eds): Bioklimatologické aspekty hodnocení procesů v krajině. http://www.cbks.cz/sbornik08b/NovákPavel.pdf

PETR, J., DLOUHÝ, J. a kol. (1992): Ekologické zemědělství. Zemědělské nakladatelství Brázda, Praha, 312 s.

POTTER, C. (2009): Agri-Environmentalism and Rural Change. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds): International Encyclopedia of Human Geography. Eliserver, Oxford, Amsterdam, s. 1:791:83.

PRETTY, J. (2008): Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. Philosophical Transactions of Royal Society, 363, s. 447–465.

RENES, J. (2009): Agrarian Transformations. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds): International Encyclopedia of Human Geography. Eliserver, Oxford, Amsterdam, s. 1:58-1:64.

ROBINSON, G., M. (2004): Geographies of Agriculture: Globalisation, Restructuring and Sustainability. Pearson Education Limited, Harlow, 331 s.

ROBINSON, G., M. (2008): Sustainable Rural Systems: Sustainable Agriculture and Rural Communities. Ashgate Publishing Limited, Hampshire, 213 s.

ROUDNÁ, M. (ed.) a kol. (2011): Genetické modifikace v České republice a opatření k zajištění biologické bezpečnosti. Ministerstvo životního prostředí, Praha, 84 s.

SALTMARSH, N., MELDRUM, J., LONGHURST, N. (2011): The impact of community supported agriculture. Soil Association. http://www.soilassociation.org/LinkClick.aspx?fileticket=l3kfHnNhvxg%3D&tabid=373

SAUNDERS, C., HAYES, P. (2007): Air Freight Transport of Fresh Fruit and Vegetables. http://researcharchive.lincoln.ac.nz/dspace/bitstream/10182/248/1/aeru_rr_299.pdf

SHELLEY, T. (2007): Exploited: Migrant Labour in the New Global Economy. Zed Books Ltd., New York, 185 s.

SMIL, V. (2002): Worldwide transformation of diets, burdens of meat production and opportunities for novel food proteins. Enzyme and Microbial Technology, 30, č. 3, s. 305–311.

Soil Assosiation (2013): School food. http://www.soilassociation.org/schoolfood

SPILKOVÁ, J. (2012): Geografie maloobchodu a spotřeby. Věda o nakupování. Karolinum, UK, Praha, 246 s.

SPILKOVÁ, J., FENDRYCHOVÁ, L., SYROVÁTKOVÁ, M. (2013): Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shoppingscape. Agriculture and Human Values, 30, č. 2, s. 179-191.

TOMAN, M., CODL, S., TUČEK, P. (2012): České zemědělství: očima těch, kteří u toho byli. Národní zemědělské muzeum, Praha, 203 s.

TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. a kol. (2008): Ekonomická a sociální geografie. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň, 411 s.

TREGEAR, A. (2011): Progressing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. Journal of Rural Studies 27, č. 4, s. 419–430.

VAN EN, R. (1995): Eating for Your Community. A report from the founder of community supported agriculture. A Good Harvest, 42, Context Institute http://www.context.org/iclib/ic42/vanen/ (9.4.2013)

VAN DER PLOEG, J. D. (2006): Agricultural production in crisis. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (2006): Handbook of Rural Studies. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 511 s.

VÁVRŮ, E. (2007): Jídlo z blízka jako prvek ekonomické lokalizace. Diplomová práce. Katedra environmentálních studií FSS MU, Brno, 95 s.

WATTS, D., C., H., ILBERY, B., MAYE, D. (2005): Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. Progress in Human Geography, 29, č. 1, s. 22–40.

WILSON, G., A. (2009): Post-Productivist and Multifunctional Agriculture. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds): International Encyclopedia of Human Geography. Eliserver, Oxford, Amsterdam, s. 8:379-8:386.

WOODS, T., ERNST, M., ERNST, S., WRIGHT, N. (2009): 2009 Survey of Community Supported Agriculture Producers. University of Kentucky, College of Agriculture, 24 s. http://www.uky.edu/Ag/NewCrops/csareport.pdf

WTO (2013): International Trade and Market Access Data. http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_bis_e.htm?solution=WTO&path=/Dashboards/MAPS&file=Map.wcdf&bookmarkState={%22impl%22:%22client%22,%22params%22:{%22langParam%22:%22en%22}}

Internetové zdroje a užitečné odkazy

www.bio-bedynky.cz

www.farmtoschool.org

www.kpzinfo.cz

www.localharvest.org

www.soilassociation.org

www.urgenci.net

www.veronica.cz

Přílohy

Příloha 1: Pěstování zeleniny na Vysočině, obec Holubí Zhoř

Zdroj: foto Štěpán Strnadel

Příloha 2: Pohled na lány ekologicky pěstovaných plodin, obec Pustějov

Zdroj: foto Štěpán Strnadel

Příloha 3: Pěstování zeleniny pro KPZ, obec Pustějov

Zdroj: foto Štěpán Strnadel

Příloha 4: Koně na farmě v Pustějově

Zdroj: foto Štěpán Strnadel

Příloha 5: Výdej potravin, Toulcův dvůr, Praha

Zdroj: foto Štěpán Strnadel